

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Český egyptologický ústav

Bakalářská práce

Bc. Dana Bělohoubková

**„Egejský list“ z chrámu Amenhotepa III. v Kóm el-Hittánu:
zmapování současného poznání**

**"Aegean list" from the temple of Amenhotep III at Kom el-
Hettân: mapping the current stage of knowledge**

Praha 2014

Vedoucí práce: PhDr. Jana Mynářová, Ph.D.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucí práce PhDr. Janě Mynářové, Ph.D., za její příkladné vedení práce, cenné konzultace, chuť diskutovat se mnou mé nápady a velkou psychickou podporu. Také bych ráda poděkovala Doc. Mgr. Jiřímu Janákovi, Th. D. za podmětné konzultace. Dále Mgr. Renatě Landgráfové, Ph. D. za konzultace k identifikaci toponym.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze,

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky)

toponyma, Amenhotep III., Soleb, Kóm el-Hittán, chrám

Klíčová slova (anglicky):

Toponyms, Amenhotep III, Soleb, Kom el-Hettân, temple

Abstrakt:

Bakalářská práce pojednává o „Egejském seznamu“ z chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu. Snaží se odpovědět na otázku, zda-li je možné pomocí této památky zrekonstruovat povahu vztahů mezi Egejskou oblastí a Egyptem. V první části práce je tato památka zasazena do širšího kontextu, je pojednáno jak o ostatních topografických seznamech, tak o chrámu, v němž byla nalezena. Dále je zde kapitola pojednávající o různých interpretacích této památky. Práce obsahuje též zhodnocení chrámu v Solebu, pro tyto účely byl vytvořen překlad toponym, které byly srovnány s toponymy v chrámu na Kóm el-Hittánu. Chrám v Solebu byl použit také pro rekonstrukci výzdoby v chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu. Pomocí výzdobného programu bylo dokázáno, symbolické zasazení „Egejského seznamu“ do ideového konceptu královského majestátu.

Abstract:

The B.A. thesis deals with an “Aegean List“ from the temple of Amenhotep III at Kom el-Hettân. It attempts to answer a question of a possible reconstruction of relations between the Aegean area and Egypt. In the first part of the thesis the list is set into a wider context, dealing also with others lists of toponyms, as well as the temple, in which the “Aegean list” was found. The next part of the thesis discusses different interpretations of this monument. An evaluation of the temple at Soleb is also covered. In this case a translation of the toponym list from Soleb was created, serving as a basis for a comparison with topographical lists from Kom el-Hettân. The temple at Soleb was also used for the reconstruction of decoration of the temple of Amenhotep III at Kom el-Hettân. Using decoration scheme a symbolic function of the “Aegean List“ being a part of a concept of kingship was proven.

Obsah:

1	Úvod.....	7
2	Topografické seznamy Nové říše: jejich členění.....	9
2.1	Topografické seznamy z lokality Kóm el-Hittánu.....	15
2.1.1	Seznam označovaný jako A _N	16
2.1.2	Seznam označovaný jako B _N	17
2.1.3	Seznam označovaný jako C _N	17
2.1.4	Seznam označovaný jako D _N	17
2.1.5	Seznam označovaný jako F _N	18
2.1.6	Nejnovější nález: Seznam G _N	18
2.2	„Egejský seznam“.....	19
2.2.1	Různé výklady „Egejského seznamu“.....	22
2.3	Shrnutí.....	24
3	Zádušní chrám Amenhotepa III. v Kóm el- Hittán.....	26
3.1	Chrám v Nové říši.....	26
3.2	Chrám Amenhotepa III.	28
3.2.1	Stav poznání na konci 20. století.....	29
3.2.2	Nové poznatky – doplnění mozaiky.....	32
3.2.3	Sochařská výzdoba.....	35
3.3	Chrám v Solebu.....	37
3.3.1	Toponyma.....	37
3.3.2	Reliéfní výzdoba chrámu.....	39
3.4	Interpretace výzdoby.....	39
3.4.1	Svátek <i>sed</i>	41
3.4.2	Korunovace.....	41
3.4.3	Svátek Opet.....	43
3.4.4	Shrnutí.....	43
4	Závěr.....	44
5	Seznam použitých zkratk.....	46
6	Použitá literatura.....	47
7	Obrazová příloha.....	53
8	Přílohy.....	68

1 Úvod

Předkládaná bakalářská práce se zabývá zmapováním poznatků a následnou interpretací „Egejského listu“ z chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu. Mimo jiné prostřednictvím této památky bývají často rekonstruovány vztahy mezi Egyptem a Egejskou oblastí v období vlády Amenhotepa III. a otázkou je, nakolik nám tento nálezný, je-li brán izolovaně, může něco tuto problematiku osvětlit. Lze zkonstatovat, že literatura obsahuje rozporuplné pohledy na tuto problematiku, a to od tvrzení, že tento seznam nevypovídá o ničem, až po tvrzení, že představuje jasný důkaz nadvlády Egypta nad Egejskou oblastí. Cílem práce tedy je odpovědět na otázku, o čem vypovídá přítomnost „Egejského listu“ v chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu.

První část předkládané práce je založena na rešerších odborné literatury. K další diskuzi je nejprve nezbytné zasadit tuto památku do širšího kontextu, proto je v bakalářské práci zahrnuta kapitola o topografických seznamech a jejich členění. Tato je následována kapitolou o všech topografických seznamech nalezených v chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu.

Výchozí bod pro další postup práce následně představuje zmapování vývoje bádání a základní interpretace této památky. Také tato část vychází z literatury, avšak jejím cílem není polemizovat o současné identifikaci jednotlivých toponym, ani jejich lingvistická analýza, ale snaží se poukázat na možnosti jednotlivých interpretací seznamu.

Pro vytvoření vlastního náhledu na zkoumanou problematiku je třeba zasadit seznam do kontextu, ve kterém měl plnit svou původní roli a tím byl chrám. Pro problematiku zádušního chrámu Amenhotepa III. se autorka nejprve pokusila zrekonstruovat, jak chrám mohl vypadat a to na základě dílčích článků a výkopových zpráv, jelikož pro tento komplex dosud neexistuje souborná studie.

Chrám na Kóm el-Hittánu vykazuje značné podobnosti s chrámem Amenhotepa III. v Solebu, a proto je nutné se zaměřit i na tento núbijský chrámový komplex. Právě i v tomto chrámu se též zachoval seznam toponym. Tento však byl vy publikován jen v překresbě a částečně ve fotografiích. Pro potřeby srovnání obou seznamů je tedy nejprve třeba jednotlivé toponyma pomocí paralel přeložit a pokusit

vzorientoovat se struktuře samotného seznamu. Teprve poté bude možné přistoupit k srovnání s chrámem na Kóm el-Hittánu.

Informace o chrámu by nebyly vypovídající, bez dekorace, která se v chrámu téměř nedochovala. Pro doplnění tohoto velmi důležitého segmentu, je opět využito paralel s chrámem Amenhotepa III. v Solebu. K možné rekonstrukci motivů dekorace je možno využít také reliéfy z chrámu v Luxoru.

Pomocí zhodnocení těchto pramenů bychom měli dospět k odpovědi na otázku možné interpretace „Egejského seznamu“.

Autorka si je vědoma, že pro zhodnocení významu „Egejského seznamu“ využila jen část možných nástrojů, avšak vzhledem k povaze bakalářské práce považuje jí zvolené prameny za dostatečně vypovídající. Je si také vědoma omezení, která jsou způsobena tím, že ani v odborné literatuře stále neexistuje všeobecný konsensus o struktuře topografických seznamů jako celku.

S toponymy samozřejmě souvisí otázky etnicity, topografického či teritoriálního uspořádání těchto jmen atd. Není však jisté, zda-li existovala nějaká jednotná koncepce jak má seznam vypadat. Pro nedostatečné zachování tohoto materiálu též není jisté, zda-li budeme struktuře a koncepci topografických seznamů někdy plně rozumět.

2 Topografické seznamy Nové říše: jejich členění

Vyobrazení panovníka porážejícího své nepřátele v boji či pobíjejícího svázané zajatce představují již od úsvitu egyptských dějin jedno z hlavních témat královského výzdobného programu. Tato idea přímo souvisí s představou mocného vládce, jenž ničí ne-řád¹ (eg. *jsf.t*), představovaný cizinci, a nastolující řád (eg. *m3ꜥ.t*). Z identické představy vycházejí i toponyma, místopisné názvy, v egyptských seznamech cizích měst či oblastí. Seznamy toponym jsou ideologickým uchopením světa v jeho celistvosti, jemuž vládne Amon a panovník (KITCHEN 2009: 133).

Topografické seznamy mohou mít několik forem, které Simons (1937: 5–11), ve svém díle, jež je poměrně zastrané, avšak ucelené a badateli dodnes používané, rozdělil do pěti podskupin:

- I. Seznam (*Obr. 1*) tvoří součást scény, v níž je zachycen panovník ničící své nepřátele v přítomnosti jednoho z bohů. Mohlo se jednat o boha, jemuž byl chrám, s tímto zobrazením dedikován, nebo boha, který byl daným panovníkem či v daném období vnímán jako nejdůležitější, tedy něco na způsob státního boha. S tímto zobrazením se nejčastěji setkáme na pylonech chrámů. Panovník v jedné ruce drží za vlasy skupinu nepřátel. Ve druhé ruce svírá palici a chystá se zajaté nepřátele rozdrtit². Scénu obvykle doprovázejí texty oslavující královo vítězství. Topografické sdělení zde reprezentují postavy zajatců, jež mají v trup vyobrazen v podobě fortifikace obsahující místopisný název. Naproti panovníkovi kráčí vstříc bůh, který ve svých rukách třímá lano, jež svazuje krky zajatců, kteří jsou bohem taktéž přiváděni. Zajatí nepřátelé mají také svázané ruce za zády, tentokrát však není použito jedno lano pro všechny, ale každá postava má svá vlastní pouta. Celá scéna je rozvržena symetricky, tj. na severním křídle pylonu se jedná o vyobrazení asijských zajatců, zatímco představitelé zajatých afrických etnik jsou zachyceni na jižním křídle.

¹ Egyptské slovo *jsf.t* je v literatuře též překládáno jako chaos, ale tento termín může být zavádějící. Osobně preferuji překlad *ne-řád* navržený J. Janákem: (JANÁK 2010: 131).

² Zde nebylo přesné pravidlo kterou rukou má pobíjet nepřátele a kterou je držet za vlasy. Můžeme se tedy setkat s oběma možnostmi.

- II. V tomto případě se jedná o identický výjev jako v I. typu, nicméně samotné vyobrazení seznamů se liší. Toponyma jsou uspořádána do vertikálních sloupců, jež jsou zapsány před jednotlivými klečícími zajatci, kteří jsou zachyceni jako celá postava. Také oni jsou svázáni papyrusovou rostlinou, pokud se jedná o asijská etnika, či liliovými výhonky, jsou-li zobrazeni afričtí nepřátelé.
- III. Jedná se o standartní způsob zápisu toponym v oválu, avšak samotná scéna se od předchozích podskupin liší. Panovník není zobrazen při válečném výpadu, ale jak vede svázané zajatce.
- IV. Nejjednodušší a nejčastější typ. Obvykle se objevuje na bazích sloupů a není doplněn další scénou (*Obr. 2*). Je tedy omezen na zápis prostých toponym v oválech.
- V. Tento typ je výzdobně složitější. Obsahuje zobrazení jednotlivých pevností poražených národů. Součástí scény tvoří postava prince, který z uvedených pevností odvádí poražené zajatce (*Obr. 3*). Tento typ vyobrazení doplňuje text: vyplněno (eg. *hf*) Jeho Veličenstvem + datace.

Typologií topografických seznamů bylo vytvořeno více. Nejnověji a velice přehledně se jí zabýval Kitchen (2009: 129–130), jež seznamy rozčlenil podle dvou kritérií. První skupina (A) je definována pomocí fyzického vzhledu, tj. jak samotné seznamy vypadají a kde jsou umístěny. Zatímco u druhé skupiny (B) ho zajímá textové hledisko, tedy o čem pojednávají.

A. Definováno fyzicky

1. Seznamy, jež jsou v triumfálních scénách. Ikonografie výjevu, který zobrazuje panovníka vítězího nad nepřáteli, má dlouho tradici, s nímž se můžeme setkat již v 1. dynastii. K tomuto vyobrazení jsou přidávány topografické seznamy, jež jej ideologicky doplňují. V Nové říši, konkrétně od Ramessovců, je scéna obohacena o božstvo táhnoucí na provazu zajaté nepřátele, kteří stojí naproti panovníkovi. Tato scéna bývá umístěna na vstupním pylonu chrámu.³ V Ramessovské době je opět standardem dodržování symetrie, což znamená, že severní národy najdeme zobrazené na severním křídle, naproti tomu na jižním křídle se setkáváme s národy jižními.

³ Chrámy byly samozřejmě v průběhu své existence rozšiřovány a opatřovány novými vstupními pylony. Je třeba si uvědomit, že některé pylony, jež se postupně dostávaly daleko od vstupu chrámu byly původně pylony vstupními.

Doprovodné texty vychází ze dvou zdrojů. Jedná se literární skladby sepsané v 18. dynastii, konkrétně o kratší text, který pochází ze Stély vítězství z Chrámu miliónů let Amenhotepa III. (Urk. IV, 1657.9–1658.20), a rozsahem podstatně delší text zvaný Hymnus na vítězství⁴ Thutmose III. z Karnaku (Urk. IV: 610.15–619.2).

(...)

Byla mi dána síla a vítězství nad všemi zeměmi

Má pověst rozsávala strach ve všech zemích

Hrůza (ze mě) byla tak vzdálená jako čtyři pilíře nebes

(...)

(Urk. IV: 612.7 – 9)

V seznamech se někdy objevují pro nás neobvyklá či neočekávaná toponyma. V těchto případech je však tímto způsobem vyjadřována skutečnost, že panovníkovo vítězství je univerzální.

2. Seznam umístěný v lunetě velkých stél: například na Rétorické stéle z Tanidy panovníka Ramesse II., kde je na straně B zobrazen Ramesse II. vedoucí zajatce, jež jsou seřazeni ve dvou řadách. Naproti panovníkovi stojí bůh Amon, který drží v ruce vítězný meč (KITCHEN 1979: 290).

3. Toponyma mohou být také jako řada jmen okolo spodní části zdí chrámů. S tímto seznamem se můžeme setkat v hypostylu chrámu Ramesse II. v Amaře (KITCHEN, 1979: 215–220) a chrámu postaveného stejným panovníkem v Abydu, a to konkrétně na jižní fasádě II. pylonu (KITCHEN 1979: 192).

4. Jednoduchým typem jsou jména napsaná okolo báze sloupů či vstupů. Z mnoha jeho dochovaných exemplářů je důležité uvést jeho použití v chrámu Amenhotepa III. v Solebu v prostoru hlavního hypostylu (SCHIFF GIORGINI 1998: 213–255).

5. Dalším častým typem jsou toponyma napsány okolo podstavce sochy panovníka či sfingy. Tento druh je velmi oblíbený u panovníků Nové říše. Například Sethi I. jej využil ve svém zádušním chrámu u dvou sfing (KITCHEN 1975: 33–34; SIMONS 1937: 59–60).

6. V nekrálovských i královských hrobkách se setkáváme s krátkým heraldický seznamem, umístěným obvykle v krátkých scénách spojených s panovníkem. Zajímavý nález se povedl roku 1903 Carterovi v Údolí králů, když v hrobce

⁴ V některých pramenech je tato skladba označována také jako Poetická stéla.

KV 43, která patří panovníkovi Thutmosovi IV., nalezl část vozu. Fragment zdobí scéna panovníka na voze ničícího nepřítele, do ní jsou zakomponovány také dva krátké seznamy (SIMONS 1937: 46–7; 131).

7. Další skupinou jsou toponyma v kontextu, kde se s toponymy běžně nesetkáváme. Příkladem mohou být registry z 8. roku vlády Ramesse II. v Ramesseu, které zobrazují jím obsazená města. Nejedná se tedy o běžný topografický seznam, ale o personifikace jednotlivých měst (KITCHEN 1979: 151).

8. Skupinu tvoří i toponyma z vojenských kontextů. Zde ale nejsou myšleny jako seznamy. S tímto úkazem se setkáváme u různých panovníků, kteří v rámci skladeb o svých válečných úspěších zmiňují různé lokality. Příkladem může být již zmíněný Ramesse II. a jeho popis bitvy u Kadeše, kde je uvedeno mnoho toponym (KITCHEN 1979: 3–101).

B. Textově definované

1. Encyklopedické - jedná se rozsáhlé seznamy s toponymy, které byly v té době známy. Tyto seznamy však nevypovídaly o tom, jestli dané území bylo či nebylo kontrolované Egyptem a spíše bychom je měli chápat jako ideologické uchopení *kosmu*, kde měli dle představ panovníka egyptští bohové vládu (KITCHEN 2009: 130). Příkladem může být soubor seznamů z Kóm el Hittánu (EDEL – GÖRG 2005), či ETL I⁵ Thutmose III. z Karnaku (SIMONS 1937: 109–122).
2. Regionální seznamy – jsou ty, které se soustředí jen na danou oblast, o níž mají vypovídat. V chrámech se můžeme obvykle setkat s heraldickým umístěním, jak asijského seznamu, tak i nubijského obvykle v jedné místnosti, jako třeba v chrámu Ramesse II. v Amaře (KITCHEN 1979: 215–220). Seznamy pojednávající o určité oblasti byly dále umístěny v rámci sochařské výzdoby chrámu, jako je tomu na podstavci sochy z chrámu Ptaha v Mennoferu, kde je vepsán asijský seznam, datovaný do vlády Ramesse II. (KITCHEN 1979: 194).
3. Malé seznamy – zde jsou zachyceni *heraldičtí* nepřátelé Egypta: národy Devíti luků. S tímto typem seznamu se můžeme setkat například v chrámu Ramesse II. v Abydu (KITCHEN 1979: 192).

⁵ Označení vychází z publikace SIMONS J., *Handbook for the study of Egyptian topographical lists relating to western Asia*, Leiden 1937.

I délka jednotlivých seznamů bývá různá mezi dlouhé se dá zařadit ETL I, seznam Thutmose III. v Karnaku ze 7. pylonu (SIMONS 1937: 109–122), či seznamy Amenhotepa III. v Solebu (SCHIFF GIORGINI 1998: 213–255) a na lokalitě Kóm el-Hittánu (EDEL – GÖRG 2005).

Mezi krátké seznamy patří například seznam ETL VI Amenhotepa II. (SIMONS 1937: 129) a ETL XI Haremheba (SIMONS 1937: 134).

Zdroj těchto seznamů není jasný. Někteří badatelé se domnívají, že vychází z deníků, které byly pořizovány během válečného tažení a tedy, že označují místa kudy egyptská armáda prošla či nad nimi získala kontrolu (REDFORD 1982: 57). Občas existují tendence dávat tyto seznamy do souvislosti s historickými události. Avšak jejich historická přesnost zůstává diskutabilní. Ale i tak jsou cenným pramenem pro poznání egyptské znalosti topografie v daných oblastech (SIMONS 1937: 14–15). Redford (1982: 59–60) se kloní k myšlence, že topografické seznamy mohly vzniknout z itinerářů, spíše než z administrativních či vojenských záznamů. Všimá si hlavně nejednotnosti označovaných míst, jsou zde toponyma odkazující k městům, celým oblastem, ale i horám, údolím dokonce i vodním tokům. Tyto informace byly jistě užitečné pro cestovatele kvůli orientaci v terénu. Kitchen (2009: 134) předpokládá, že za Thutmose III. a Amenhotepa III. reflektovaly současný stav poznání, naproti tomu pozdější seznamy by měly být už jen kompilace s občas dodaným novým jménem. Poukazuje také na časté písařské chyby a špatné chápání lokality. S touto problematikou jsou spojené také mnohé otázky, které z části postuloval Görg (1979: 15–155).

Důležitou otázkou je dle něj fonetické znění, a s ním související problém, nakolik můžeme identifikovat to, co je napsané v egyptštině s tím, co známe přenesené z cizích jazyků jako například z akkadštiny či hebrejštiny, které mají výhodu v tom, že na rozdíl od egyptštiny vypisují vokály.

S toponymy také souvisí otázky etnicity, topografického či teritoriálního uspořádání těchto jmen. Ze samotného uspořádání seznamů vyplývá otázka, zda-li existovala nějaká koncepce, jak má seznam vypadat. Görg v závěru své studie sám konstatuje, že jednotnost seznamů není prokázána. Pro identifikaci jednotnosti je důležitá precizní studie. Kterou, nakolik je mi známo, sám nepublikoval. I kvůli těmto nejasnostem je zajímavé zabývat se topografickými seznamy, mohou nám totiž poskytnout mnohé informace o královské ideologii, uspořádání a poznání tehdejšího

světa.

2.1 Topografické seznamy z lokality Kóm el-Hittánu

V zádušním chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu se v prostoru peristylu nacházelo množství panovníkových soch. Jednalo se o sochy usirovského typu (*Obr. 4*), jež byly umístěny v prostoru intercolumnií. Dnes už není jisté kolik jich v prostoru otevřeného dvoru původně stálo, B. Haeny (1981: 83) jejich počet odhaduje na 38. Celý dvůr je heraldicky uspořádaný, jak je u staveb podobného typu v Egyptě časté, a odkazuje na Horní a Dolní Egypt. Toto uspořádání se projevuje, jak v použitém materiálu, tak ve volbě výzdoby. Na sochy krále s dolnoegyptskou korunou v severní části dvora je použit křemenec⁶, zatímco v jižní části dvora je král zobrazen s hornoeegyptskou korunou a sochy jsou vytvořeny z žuly⁷ (HAENY 1981: 27).

V severní části roku 1964, pod vedením H. R. Rickeho, švýcarský Ústav pro egyptskou stavební vědu a archeologii⁸ podstavce pěti královských soch se seznamy toponym (EDEL 1966: XIII) Jsou psány tzv. *group writing*, který Egyptané používali k přepisování cizích názvů. Vznik tohoto systému souvisí s faktem, že egyptština nevypisovala vokály, proto bylo nutné zavést systém zápisu cizích slov, u nichž byly vypsány vokály nutné k porozumnění. Egyptané tedy používali několik znaků k vyjádření slabik (ASTOUR 1966: 313). V literatuře jsou seznamy z Kóm el-Hittánu označovány jako A_N – E_N.⁹ Dá se předpokládat, a novějšími výzkumy bylo potvrzeno (STADELMANN – SOUROUZIAN 2003: 430; 2004: 204), že v jižní části dvora se původně nacházely seznamy s toponymy jižních národů.

(plný seznam toponym viz *Tab.I*)

Fyzická podoba (*Obr. 5*) nejlépe odpovídá v Kitchenově typologii typu 5. Jedná se o horní část těla zajatce: hrud', hlava a za zády svázané ruce, místo zbytku těla je ovál s naznačenými bastiony a v něm vypsané příslušné toponymum. Tento druh zobrazení, který bývá občas v literatuře označován jako „zajatecký ovál“ (O'CONNOR – CLINE 1998: 237), s nímž se v egyptské ikonografii můžeme setkat

⁶ Původ tohoto materiálu je hledám v lomech v Kóm el-Achmar nedaleko Heliopole, což by odkazovalo na solární aspekt (CLINE – STANNISH 2011:7)

⁷ Těženo v Asuánu

⁸ Tj. Institut für ägyptische Bauforschung und Altertumskunde

⁹ Současní výkopci Sourouzian a Stadelmann jej přejmenovali na PWN I–V (STADELMANN – SOUROUZIAN 2004: 200).

od predynastického období¹⁰, je za Thutmosovců velmi populární (REDFORD 1982: 55). Zajatci jsou svázáni také kolem krku a vzájemně propojeni pomocí stonku papyru, který opět odkazuje k Dolnímu Egyptu. Zajatci mají různé účesy a úpravu vousů, podle toho jakou oblast mělo dané toponymum představovat. Podstavce, na nichž jsou toponyma zaznamenána, jsou obdélníkového půdorysu. Na kratší straně je v polovině znak *zm3* = sjednocovat, na tomto znaku jsou umístěny kartuše panovníka. Zády k sobě u znaku klečí dva zajatci a od nich pak směřuje směrem ven řada svázaných zajatců s toponymy. Seznamy, které odkazovaly k zemím jižně od Egypta se sice dochovaly velmi fragmentárně v prostoru peristylu (STADELMANN – SOUROUZIAN 2003: 430; 2004: 204), ale jižní kolos před druhým pylonem také obsahoval některá nubijská toponyma (STADELMANN – SOUROUZIAN 2005: 78 – 81). Měla podobu opět svázaných zajatců. Zdejší zajatci měli výrazné negroidní rysy, odlišné účesy a šperky a místo papyru se zde objevuje květ lotosu, který odkazuje k Hornímu Egyptu. Dá se předpokládat, že stejně vypadali i zajatci na domnělých seznamech A_s, B_s, C_s, D_s, E_s.

2.1.1 Seznam označovaný jako A_N

(Tab. I, položka 2–32)

Tento seznam není dochován v intaktním stavu a některé části jsou rekonstruovány na základě paralel. Dle Edela (EDEL – GÖRG 2005: 45) slouží nejspíše z části jako nadpis k ostatním seznamům z tohoto chrámu: Šanhara, tedy Babylónie, která je dále vypsána v seznamu D_N a Naharína, tedy Mitanni. Další opět odkazují k zemím na Předním východě a v oblasti Malé Asie jako jsou Aššur, Chatti a Arzawa. Následuje seznam syrských lokalit. Dále je na tomto seznamu rekonstruováno také toponymum Tanaja, které by sloužilo jako nadpis seznamu E_N. A_N seznam by v jeho pojetí pojednával oblasti ve východním Středomoří a Malé Asii, které nějakým způsobem byly ve styku s Egyptem, neznamená to však, že by byly na Egyptu přímo závislé (EDEL – GÖRG 2005: 46).

Jinak tento seznam rekonstruuje Görg (EDEL – GÖRG 2005: 4). Na pravé straně v místě A_N 12- A_N 14 předpokládá Arzawu, Aššur a Alašiju (viz. Tab. I). Stejná toponyma navrhuje i na levé straně. S Edelem souhlasí, že jako nadpis či *Themenname* je myšlen Šanhar a Naharína. Dále souhlasí s toponymy Národů devíti luků na levé straně, které jsou dle něj nadepsány označením *Pd.tjw-šw*, tento nadpis

¹⁰ Například u tzv. Palety měst (viz. PETRIE 1953: Pl. G).

je pak použit i na pravé straně. Její delší stranu zabírají severosyrská jména, levou kratší stranu severoafrická jména spolu s Krétou. Sekvence opakujících se toponym Chatti, Arzawa, Aššur a Alašija by zabíraly pravou kratší stranu a část levé delší straně. Ty měly také sloužit jako nadpisy. Jejich umístění dle Görge není náhodné. Jejich opakováním se mělo docílit toho, že byly všechny severní země na očích. Podávaly tedy pohled na uzavřenou kompozici světa, kterému vládl egyptský panovník (EDEL – GÖRG 2005: 44).

2.1.2 Seznam označovaný jako B_N

(Tab. I, položka 33-66)

Tento seznam obsahuje oblasti jižní Levanty, a to menších městských států, které byly od jižní Palestiny až po jižní Sýrii v zóně pod egyptským zájmem. Edel si povšimnul nápadité shody mezi tímto seznamem a seznamem Thutmose III. z Karnaku ETL I. Dvě třetiny toponym jsou shodné. Dokonce se dá rozdělit pravá strana, která odpovídá ETL I 13–28, a levá strana odpovídající ETL I 74–94. Edel se domnívá, že je možné, že oba dva seznamy čerpaly ze stejného, nám již nedochovaného zdroje (EDEL – GÖRG 2005: 69). Dle Görge mohlo hrát v celkové kompozici seznamu několik hledisek, nejen geografické a etnografické, ale například i mohla být zohledněna také administrativa daného regionu (EDEL – GÖRG 2005: 101). Tento seznam by dle něj měl být podroben detailnímu mnohostrannému zkoumání, sjednocení se seznamem ETL I podle něj není prokazatelné (EDEL – GÖRG 2005: 102).

2.1.3 Seznam označovaný jako C_N

(Tab. I, položka 67-97)

Jedná se o velmi fragmentálně dochovaný seznam, některé části zůstaly prázdné. Seznam se zabývá částí Foinikie a údolím Bika^c. Názvy většiny známe z dopisů v Amarně spojenými s panovníkem Rib-Haddou. Část je známá, či se dá předpokládat v Palestinském seznamu Thutmose III., zde zůstává problematickým fakt, že část severněji od Akka v thutmosovském seznamu chybí (EDEL – GÖRG 2005: 109).

2.1.4 Seznam označovaný jako D_N

(Tab. I, položka 98-126)

Seznam D_N je uvozen Šangarem, jedná se tedy Babylónii. Tato oblast byla již od doby Thutmose III. ovládána dynastií Kassitského původu. (EDEL – GÖRG 2005: 141). Görg (1989: 85) nesouhlasí s Edelovým doplněním Arzawy, Aššuru atd. do nedochovaných míst, mohlo by se spíše jednat o toponyma mezopotámská.

2.1.5 Seznam označovaný jako F_N

Stav dochování tohoto seznamu je velmi fragmentární. Z toponym, která na něm původně byla napsána se dnes zachovaly tak malé zlomky, že je nelze spolehlivě interpretovat (EDEL – GÖRG 2005: 214).

2.1.6 Nejnovější nález: Seznam G_N

V roce 2007 byla v nálezové zprávě (STADELMANN – SOUROUZIAN 2007: 330) uveřejněna zmínka o objevu, který byl učiněn v severní části peristylu. Tímto objevem byl další fragment podstavy panovníkovy sochy, na němž byla zaznamenaná toponyma. Z ikonografického hlediska jsou stejná jako ta ze seznamu E_N , nicméně se jedná o nové názvy. První toponymum je transliterováno jako *r3w3n3*, což je R. Stadelmannem interpretováno jako egyptský zápis pro jméno poněkud tajemného etnika Luvijců. Druhé toponymum *Jwnj-ʿ3* interpretuje jako Velkou Ionii, a tudíž se domnívá, že se Ionové usadili v oblasti Milétu dříve než se uvádí a než je máme zachycené v jiných pramenech¹¹. Další toponymum není zachovalé celé, přesto je v reportu transliterováno jako *Mjtjnj*, tedy Mitanni. Z dalšího bloku se zachovala jen horní část vyobrazení toponym, tedy postava zajatce a počáteční znaky názvů. I přesto jsou R. Stadelmannem interpretována jako *tjn3* a *nhrjn*, tedy dvě toponyma, která již jsou z prostoru chrámu Amenhotepa III. známá, tj. Danaoi a Naharína. Tento seznam, který je v reportu publikován (Obr. 6) jen v malé fotografii, (STADELMANN – SOUROUZIAN 2007: Taf. 41) stále čeká na širší vědeckou diskuzi. Kritiku Stadelmannova čtení zatím publikoval jen P. Haider (2008: 667–681), který podotýká, že Ionie by mohla být v tomto období lokalizována spíše někde na Peloponesos, a nikoli do oblasti Malé Asie. Nicméně i tak podotýká, že pro úplné ztotožnění by bylo třeba nálezu dalšího zlomku (HAIDER 2008: 679).

¹¹ J. Bouzek interpretaci tohoto toponyma jako Ionii zpochybňuje zcela (ústní konzultace, březen 2013).

2.2 „Egejský seznam“

(Tab. I, položka 127-143) (Obr. 5, 7–8)

Jako „Egejský seznam“ jsou označovány toponyma ze seznamu E_N. Jeho část je nejspíše palimpsest (EDEL – GÖRG 2005: 190–191). Obsahuje 14 dochovaných toponymy nápis: toponym z čehož 12 je v Egyptě doloženo poprvé (WACHSMANN 1987: 98). Na přední levé straně je nadpis:

t3.w nb.w št3.w [n.w] ph.w n.w stt t3.w nb.w fnḥw ḥnt-ḥn-nfr r rd.wj ntr pn nfr

„Všechny těžce přístupné země severní Asie a všechny země *fnḥw* a *ḥnt-ḥn-nfr* jsou u nohou tohoto dobrého boha.“

(EDEL – GÖRG 2005: 161; Tf. 13)

Označením *fnḥw* jsou myšleny obecně severní země zatímco *ḥnt-ḥn-nfr* zastupuje jižní národy. S tímto označením se setkáváme již od začátku 18.dynastie. V souvislosti s vládou Ahmoseho se v URK. IV: 18.5–6 můžeme dočíst, že jeho teror byl v *ḥnt-ḥn-nfr* a v zemi *fnḥw*. Termín *fnḥw* se objevuje již za Staré říše, kdy je překládán jako Libannon, ale *ḥnt-ḥn-nfr* je poprvé doloženo až za 18.dynastie, a to u již zmíněného Ahmose (EDEL – GÖRG 2005: 163).

Dále se nalevo tentokrát na delší straně je nápis:

[wr].w ḥ3s.wt nb.w rs(.jw) mḥ(.tjw) ḥm.w jj.t r km.t [dr r]k [ntr] jw hr pd.wj jrj twt m bw [w^c] r rd.t nsn t3.w n ḥnḥ jn [wsn ḥr psd.wsn],

„Knížata (*wr.w*) všech jižních a severních cizích zemí, které od časů boha nevěděly jak přijít do Egypta, přišly po kolenou, sjednocení na jednom místě, aby jim mohl být dán dech života, [s tributem na svých zádech]“

(EDEL – GÖRG 2005: 164; Tf. 12)

Samotná toponyma, která jsou vyvedena v provedení, jež je běžně používáno pro vyobrazení Syřanů (WACHSMANN, 1987:95) a začínají na pravé straně nadpisem *kftjw*. To bývá překládáno jako Kréta, nicméně zde zcela nepanuje shoda. Další možností překladu je i Kypr¹² jak se domnívá například J. Strange (1980: 184) nebo Kilikie (HELCK 1979: 26). Název *kftjw* v Egyptě však neobjevil až v Nové říši. O oleji z *k3ftw* se píše již ve skladbě Napomenutí egyptského mudrce, které má své počátky v 12. dynastii (LICHTHEIM 1975: 149–163). Dalším toponymem je *tjn3jjw*. Toto jméno je doloženo od Thutmose III. a objevuje se ve spojení s *kftjw*. F.

¹² Kypr však bývá v egyptských textech jako Alašija stejně tak jako v textech z Mari (HELCK 1979: 35–36)

Schachermeyr navrhuje spojení tohoto toponyma s Danaoi, což Edel, jak víme z jeho korespondence s F. Schachermeyerem citované v EDEL – GÖRG (2005: 196), rezolutně odmítá, navrhuje čtení *p3-t3 n drdny* tedy země Dardania namísto Danaoi. Jako paralelu uvádí *p3-t3 n 3krt* tedy země Ugarit'anů. Domnívá se tedy, že by mohlo jít o označení etnika ne území. Problematický je fakt, že slovo *kftjw* má na konci determinativ pro cizí zemi, ale *tjn3jjw* determinováno není (EDEL – GÖRG, 2005: 196–1967). Navrhuje, že by spíše mohlo jít o Rhodos než o Danaoi. Görg (EDEL – GÖRG 2005: 199) tuto myšlenku nezavrhuje, nicméně se domnívá, že toto etnikum již sídlilo na Peloponesu. Podle Kyriakidise (2002: 216) je těžké rozlišit, která toponyma patřila k *kftjw* a která k *tjn3jjw*. Helck (1979: 30) tvrdí, že vzhledem k toponymům použitých v seznamu E_N se jedná o Peloponesos.

Na levé straně jsou vypsána toponyma, která jsou interpretována jako jednotlivé lokality. Od dvou na pravé straně jsou oddělena dvěma k sobě zády klečícími zajatci se svázanými rukama. Od každého ze zajatců jde stvol papyru, kterými jsou svázáni další zajatci představující samotná toponyma. Nad hlavami dvou prostředních oddělujících zajatců jsou kartuše se jmény Amenhotepa III.: *nb-m3^c.t-r^c* a *jmn-htp hḳ3 w3s.t*. Kartuše jsou po stranách ohraničeny žezlem *was*. Seznam začíná označením *ḥmjš3*. Dle Edela (EDEL – GÖRG 2005: 168) by mohlo jít o lokalitu Amnisos, nicméně kvůli špatnému dochování je možné čtení i *ḥmkr*, což by bylo možné interpretovat jako Amyklai. Nejednoznačné je i určení dalšího toponyma. Edel (EDEL – GÖRG 2005: 172–174) navrhuje čtení *b3š3y*, tedy případná Pisaia na Peloponském ostrově, nebo *b3š3tj* tedy Pisatis nebo i Faistos. Jako Kydónie bylo identifikováno další toponymum *k3twn3y* (EDEL – GÖRG 2005: 175–176). Mykény byly rozpoznány v dalším toponymu *mwkjinw*. Dalším uvedeným toponymem je *djk3j3s*, tedy snad Théby v Boiotii. Görg (EDEL – GÖRG 2005: 206) zmiňuje, že Théby nezapadají místně do této sekvence a místo nich navrhuje Tegeu v Arkádii. Následuje *mjd3n3j* jež bývá spojováno s Messene. V lineárních textech B bývá království kolem města Pylos psáno jako *Me-za-na* (EDEL – GÖRG 2005: 181). Toponymum *nwpjryj* bylo identifikováno jako Nauplion. Toponymum *k3tjr* bývá spojováno s ostrovem ležícím mezi Krétou a Peloponésem, Kytherou. Zde bylo archeologicky lokalizováno minojské město, jež kol. roku 1450 př.Kr. ohrožovali Mykéňané. Z lineárního písma B z tabulek z Pylu víme, že se psala *ku-te-ra* (EDEL – GÖRG 2005: 183–184). Toponymum *w3jwrjj* bývá spojováno s Iliem tedy s homérskou Trójou. M. Astour (1966: 315) navrhuje čtení *w3jryj* tedy *wa-e-ro*, které

patřilo do království Pylu. Görg (EDEL – GÖRG 2005: 209) zmiňuje možnost identifikace s Eleiou, která by více zapadala do dané sekvence, neboť by se měla rozkládat jen několik málo kilometrů od Herakleionu. Další možností zmiňovanou v literatuře je Eleos či Aulis (CLINE – STANNISH 2011: 9). Důležitým toponymem je *k3jnɰwš3* tedy Knóssos, v lineárním písmu B označovaný jako *ko-no-so* (EDEL – GÖRG 2005: 187). Toponymum *ʿmniš3* bývá spojováno s lokalitou známou z linerního písmu B jako *a-mi-ni-so*, tedy Amnisos, který byl identifikovaný s dnešním Pelichora, jižně od Iraklionu (EDEL – GÖRG 2005: 187). Toponymum *rjk3tj* je dáváno do souvislosti z tabulek známou formou psaní Lyktu jako *ru-ki-to* (EDEL – GÖRG 2005: 188). Další toponymum je opět velmi zničené, předpokládá se však, že by mohlo jít o *jt3* tedy Sitii. Na seznamu byla uvedena ještě další dvě toponyma. Ta se však nezachovala vůbec. E. Edel (EDEL – GÖRG 2005: 191) navrhuje v rámci zachování symetrie na toto místo dosadit dvě krétské lokality, a to Faistos a Kydónii.

Právě M. Görg (EDEL – GÖRG 2005: 209–210) se zabývá prostorovým uspořádáním toponym. Ty se tak dají rozdělit do dvou skupin. Na lokality, které leží na Peloponském ostrově tz. na levé straně bloku, a jedná se o toponyma pod čísly 1,3, 4-7. Mezi dvěma oblastmi leží ostrov Kythéra označený číslem 8. Následuje sekvence krétských toponym. Pod číslem 9 je uvedeno problematické toponymum. Z důvodu nekompatibility se zbytkem zde uvedených toponym M. Görg odmítá identifikaci s Trójou a navrhuje Eleu. Další toponyma jsou však krétská a M. Görg předpokládá, že krétskou lokaci měla další nedochovaná toponyma. Mohlo by jít, jak navrhuje i E. Edel, o Faistos a Kydonii. Görg se dále domnívá, že celé uspořádání nápadně připomíná uspořádání Palestinského seznamu Thutmose III. Zde jsou opět dva nadpisy, a to Kadeš a Megiddo, následovány toponymy v okolí těchto dvou měst.

Jak ze seznamu jasně vyplývá, jsou zde zastoupeny jak lokality v pevninském Řecku, kde se rozvíjela Mykénská civilizace, tak i lokality na Krétě, která byla pod mykénskou nadvládou. Některá toponyma jsou v problematická, a z výše uvedeného přehledu však jednoznačně vyplývá, že badatelé se je snažili ztotožnit právě s takovými lokalitami, které odpovídaly jejich interpretaci tohoto seznamu.

2.2.1 Různé výklady „Egejského seznamu“

Jedinečnost tohoto seznamu byla badateli rozpoznána ihned. Jako první vydal překlad těchto, do té doby z egyptského prostředí neznámých toponym, K. Kitchen roku 1965. Následován E. Edelem v roce 1966. Od té doby představuje „Egejský seznam“ předmět intenzivních odborných diskuzí, které se neomezují jen na otázky překladů jednotlivých toponym, ale i na zásadní otázku související s vlastním významem a chápáním tohoto seznamu. Jak již bylo zmíněno výše, to jak který badatel daná toponyma překládá, ovlivňuje zásadním způsobem jeho interpretaci a naopak.

K. Kitchen (1965: 6) ještě nezařadil všechna toponyma do egejské oblasti. Sám píše, že nechá ztotožnění těchto jmen na budoucí badatele, ale bylo mu nápadné, že první dva názvy připomínají psaní dvou egejských lokalit, jak je znal z lineárních tabulek B. Navrhl tedy, že část toponym by mohla být egejská, ostatní jména by měla být syrskými přístavy či městy, se kterými Egypt obchodoval.

M. Astour (1966: 313–316) sice ještě připouští, že by část toponym měla patřit na území Sýrie, ale pokusil se ztotožnit více názvů s lokalitami v egejské oblasti. Význam „Egejského seznamu“ viděl v tom, že dokládá podstatně větší obeznámenost Egyptů s touto oblastí, než se do té doby věřilo.

Překlad E. Edela vyšel již roku 1966, v roce 2005 jej však znovu vydal, aktualizoval a doplnil o své poznatky, nové fotografie a překresby M. Görg (EDEL – GÖRG 2005). Ten se domnívá, že za výběr toponym byli zodpovědní učenci z Domu života¹³. Tímto poznatkem vysvětluje zdvojení lokality Amnisos. Důvodem k tomu bylo, že k sedmi mykénským lokalitám muselo v zájmu zachování symetrie patřit i sedm krétských lokalit, proto dostali kameníci pokyn znovuzařadit Amnisos (EDEL – GÖRG 2005: 190–191).

R. Merrillees (1972: 290) do své interpretace zahrnuje i nápis nad toponymy a všímá si jeho podobnosti s nápisem v hrobce vezíra Rehmirea. Z čehož vyvozuje, že jeho funkce byla rituální. Stejně tak jako samotná toponyma měla vyvolávat dojem symbolické universálnosti egyptské autority.

W. Helck (1979: 29) si narozdíl od Görga nemyslí, že by se mělo jednat o seznam Národů devíti luků a vyjmenované toponyma mu také připadají jiné než

¹³ *pr ʿnh* byly součástí chrámových okrsků, nicméně přesnější určení jejich polohy nebylo doloženo. Byly místem vědění, který měl za účel ochraňovat řád světa. Zde byly sepisovány i opisovány, stejně tak jako ukladněny učené texty vědecké i náboženské povahy (VYMAZALOVÁ – COPPENS 2011: 35 – 36). Dále viz. A. Gardiner (1938: 157 – 179).

v ostatních seznamech. Proto se zaobírá myšlenkou, zda-li nešlo o určitý druh geografické příručky, jako itinerář z papyru Anastasi I. Stejně schéma předpokládá i pro toponyma z chrámu v Solebu, který nechal také vybudovat Amenhotep III. Pokládá si též otázku, zda byla tato toponyma vybrána podle nějakého aktuálního itineráře, nebo zda se nejedná o kopii staršího seznamu, který nemáme dochovaný. Sám však tuto otázku ponechává otevřenou.

Badateli zatracovanou, ale senzaci působící prací, která se také vyjadřuje k tomuto seznamu, je *Black Athena* od M. Bernala (BERNAL 1991). Jeho kontroverzní teorie vedly ostatní badatele v čele s editory M. Lefkowitz a G.M. Rogersem k vydání kritické knihy *Black Athena Revisited* (LEFKOWITZ – ROGERS 1996). Na svou obhajobu vydal Bernal *Black Athena Writes Back* (BERNAL 2001). M. Bernal (1991: 476) se domnívá, že egejská toponyma byla známá minimálně za vlády panovníka Thutmose III., ne-li dříve. Tvrdí, že tato oblast byla pod nadvládou Egypta od doby Thutmose III. (BERNAL 1991: 488) a jako jeden z argumentů používá právě i „Egejský seznam“. Výskyt těchto toponym dle něj znamená egyptskou hegemonii nad těmito centry.

J. Osing (1989: 24–36) považuje za možné, že šlo o itinerář. Nesouhlasí však s datací seznámení se s těmito toponymy až v době Amenhotepa III. Na základě pozorování zobrazování osob egejského původu datuje případnou expedici do této oblasti do období vlády Thutmose III. (OSING 1989: 36).

Jako nejdůležitější doklad pro ztotožnění *Kftjw* s Krétou považuje tento seznam S. Wachsmann (1987: 95). Rezolutně odmítá ztotožnění tohoto slova s Kyprem, který, jak je nyní obecně hlavně na základě petrologické analýzy (GOREN – BUNIMOVITZ – FINKELSTEIN – NA'AMAN 2004: 71–73) přijímáno, hledá v názvu Alašija, a pro své argumenty využívá zejména Amarnskou korespondenci (WACHSMANN 1987: 99–102). Domnívá se též, že tento seznam nereflektuje aktuální znalosti egejské oblasti v době Amenhotepa III., které podle ní byly jen nepřímé, ale přítomnost seznamu v tomto chrámu – dle její teorie – dokládá znovuvzkříšený zájem Egypta o tuto oblast. Zastává názor, že šlo o kopii staršího seznamu, přičemž jako možný zdroj navrhuje ETL I Thutmose III., který má v současném stavu dochování několik poškozených pasáží (WACHSMANN 1987: 124–125).

M. Görg se také domnívá, že toponyma z části refletovala současné poznání (EDEL – GÖRG 2005: 210–212). Podporuje teorii o itineráři, ale jen pro mykénská

toponyma. Ta krétská jsou dle něj předělávána tak, jak předpokládal E. Edel. Také předkládá domněnku, že tento seznam dokládá mykénskou dominanci v této oblasti.

Teorii o itinerári sleduje i E. Cline (nejnověji CLINE – STANNISH 2011: 10–12) a hovoří o koncepci itineráře egyptské expedice na toto území za vlády Amenhotepa III. Jako další doklad mu slouží nálezy předmětů se jménem panovníka a královny Teje v egejské oblasti. Jedná se o jednu nádobku z frity s kartuší panovníka nalezenou v Mykénách, šest skarabů opět s kartuší panovníka nalezených na různých lokalitách na Krétě a pevninském Řecku a minimálně šest fajánsových tabulek s panovníkovým jménem, které byly nalezeny v Mykénách (CLINE 2009: 39). Dle postavení jednotlivých toponym předpokládá, že předpokládaná expedice jako první procestovala Krétu z východu na západ. Poté se dostala do pevninského Řecka, které také procestovala a nakonec se přes ostrov Kytheru plavila zpět do Egypta. Vybraná toponyma dle E. Clina odráží úpadek minojské Kréty a nástup mykénského Řecka. Samotná mise mohla mít za úkol utužit stávající vztahy s Krétou a navázat diplomatické styky s nově vznikající velmocí. Také dále teoretizuje nad možným protichetitským účelem této mise¹⁴, a zároveň předpokládá, že protichetitské aktivity provozovali i sami Mykéňané. Z těchto důvodů se domnívá, že mezi oběma mocnostmi existovala jakási dohoda o podpoře, umocněná sňatkem Amenhotepa III. a některé z mykénských princezen. Za doklad pro tyto teorie považuje velmi poničený papyrus nalezený v Amarně v domě královského sochaře. Na něm je zobrazena skupina mužů snad mykénského původu, kteří se shlukují kolem padlého egyptského válečníka. Ze strany Chetitů předpokládá ekonomické embargo vůči Mykénám (CLINE 2009: 41–42). Ačkoliv přiznává propagandistický ráz této památky zapadající do kontextu královské rétoriky, navrhuje, že se Amenhotep III. mohl začlenit aktuální události do tohoto schématu podobně, jako Hatšepsut začlenila svou cestu do Puntu do výzdobného programu ve svém chrámu v Dér el-Bahrí (CLINE – STANNISH 2011: 11).

2.3 Shrnutí

Jak bylo ukázáno topografický seznam z chrámu Amenhotepa III. na lokalitě Kóm el-Hittánu není ojedinělým nálezem. Jeho jedinečnost spočívá ve výskytu nových, do té doby neznámých toponym z egejské oblasti. Bádání okolo „Egejského seznamu“ však díky intenzivní diskuzi postoupilo dále a dnes již není pochyb o

¹⁴ Viz Cline 1991.

umístění výše uvedených toponym do egejské oblasti. Avšak i nadále jsou některá toponyma problematická. Co se interpretace této památky týče, neexistuje obecně přijímaná teorie. Pro utvoření vlastního názoru je nezbytné věnovat větší pozornost celému kontextu této památky a je zřejmé, že povahu a význam Egejského seznamu nelze stanovit bez důkladného studia a zhodnocení nálezového kontextu, tj. chrámu, jehož byl součástí.

3 Zádušní chrám Amenhotepa III. v Kóm el- Hittán

3.1 Chrám v Nové říši

Problematika staroegyptského chrámu je velmi komplexní záležitostí, proto není možné v rámci této práce zmapovat všechny fenomény s ní spojené. Ovšem i tak je nutné, pro pochopení kontextu některé informace krátce nastínit. Samotné slovo chrám vyvolává představu posvátného prostoru, kterým jistě byl i ve starém Egyptě. Byly zde prováděny důležité rituální úkony, jimž byla přizpůsobena architektura stavby, i pomocí níž jsou rekonstruovány staroegyptské představy o pojetí *kosmu*. Klíčová představa pro celou egyptskou civilizaci byla nutnost zachování řádu (eg. *M3^c.t*), tedy jeho ochrana před ne-řádem (eg. *jsf.t*). Řád byl nastolen stvořitelem světa, který povstal z prasin neexistence reprezentované prabožstvem *Nunem*¹⁵, a poté stvořil svět, a nastolil na něm řád. Avšak tento řád byl neustále ohrožován ne-řádem, proto musel být nepřetržitě bráněn a udržován zejména i skrze rituály probíhající v chrámech. Nejen architektura, ale i dekorace chrámu byla tomuto hlavnímu účelu podřízena.

V období Nové říše byly chrámy odděleny od zbytku světa ohradní zdí, která svou strukturou imitovala vody pravodstva *Nuna*. Tvořila nejen hranici, ale také opevnění proti silám ne-řádu. Do chrámu se vstupovalo skrze pylon, který byl zdoben apotropaickými výjevy panovníka pobíjejícího nepřítele¹⁶, obvykle v přítomnosti božstva, tento úkon opět sloužil k zachování řádu (eg. *M3^c.t*). Pylon ovšem sám o sobě reprezentoval horizont (eg. *3h.t*), na němž každé ráno vychází slunce, zároveň jak je v egyptské kultuře, kde dualita hraje zásadní roli typické, byl horizont také místem, kde slunce zapadá a odchází do podsvětí (JANÁK 2009: 84). Důležitá je nejen myšlenka každodenní pouti slunce, ale také význam horizontu jako místa jeho opětovného zrození a udržování cyklu, tedy dodržování *M3^c.t*. Na poutí slunce odkazuje také nejčastější orientace chrámu, která je východo-západní.

Nejvzdálenější místo od vstupu bylo také nejposvátnějším, zde se nacházela samotná svatyně. Hypostyl a otevřený dvůr symbolizovaly mokřady, hraniční místo mezi ne-řádem a nebytím na straně jedné a řádem a stvořením na druhé straně (SHAFER 1997: 21). Pro vyjádření této myšlenky v architektuře posloužily sloupy,

¹⁵ Nun byl vnímán jako pravý opak stvořeného světa. Byl tedy neohraničený, nehybný, neaktivní a skrytý (JANÁK 2009: 86 – 87).

¹⁶ Cizinci, potažmo nepřátelé byli v představách Egyptů spojováni se silami ne-řádu.

kteře odkazovaly k heraldickým rostlinám Horního a Dolního Egypta, tedy k papyru a lotosu. Mokřady též souvisí s pozorováním přírodního cyklu, který je samozřejmě zohledněn v kosmogonii. Po každoročních záplavách se začaly ze zatopené části země pomalu vynořovat ostrůvky půdy, na nichž začínala růst vegetace. Toto pozorování přírodního úkazu je zohledněné v kosmogonii, v pravodstvu se totiž pomalu začal vynořovat pahorek s bohem stvořitelem, který pak začal tvořit svět jako takový. Myšlenku, že chrám byl *mikrokosmos* sám o sobě, podtrhují i další fenomény. Strop měl představovat oblohu, čemuž byla přizpůsobena jeho výzdoba, byl dekorován hvězdami, podlaha obvykle vytvořená z tmavých stavebních materiálů jako například byl čedič, či alespoň omalována načerno, zase symbolizovala zemi. O rituálech v chrámech probíhajících u starých Egyptanů panovala představa, že byly nastoleny samotnými bohy (SHAFER 1997: 22). Některé z rituálních úkonů byly prováděny každodenně, jiné měsíčně a některé jednou ročně. Chrám byl však v neposlední řadě také důležitým z ekonomického hlediska, vlastnil totiž nemálo půdy a zejména v Nové říši byla božstvům věnována kořist z válečných tažení. V tradiční egyptologické literatuře¹⁷ jsou odlišovány, na rozdíl od vnímání chrámu starými Egyptany, chrámy božstev a chrámy související s panovníkovým zádušním kultem. V období Nové říše se královské zádušní chrámy nazývaly Domy miliónů let (eg. *ḥwt nt ḥḥw m rnpt*). Toto označení souvisí s myšlenkou, že tu královské *k3*¹⁸ mělo strávit milióny let, tedy být tu navždy. Jsou situovány na západním břehu Théb a jsou do jisté míry inovací, která oddělila místo pohřbu panovníka a místo konání zádušního kultu, zatímco po většinu trvání¹⁹ Staré a Střední říši se obojí odehrávalo v pyramidovém komplexu panovníka, který tvořil architektonicky uzavřený okrsek. Zkoumání *Domů miliónů let* je dnes velmi obtížné a to nejenom kvůli špatnému stavu dochování, ale také kvůli nedostatečnému publikování výsledků jednotlivých expedicí. Stavební program zádušních chrámů panovníků Nové říše představoval výborné médium, skrze nějž mohl panovník vyjádřit svůj královský „program“, ideologické základy své vlády²⁰. Již samotný výběr místa pro budoucí chrám je důležitým stanoviskem, a to nejen kvůli vhodným podmínkám pro stavbu chrámu. Zároveň bylo třeba zvážit návaznost na cestu, kterou využívala procesí během

¹⁷ Viz. STADELMANN 1986: 355–358.

¹⁸ Pojem *k3* je velmi komplikovaný, jedná se o jednu ze složek člověka a to o sílu, která oživuje celou bytost. Pro krále bylo *k3* velmi důležité, spojovalo ho se stvořitelem, ale také s jeho předchůdci, tedy jen přecházelo z krále na krále (JANÁK 2005: 103–104).

¹⁹ Je vysoce pravděpodobné, že kult v 5. dynastii probíhal i ve Slunečních chrámech. Viz. JANÁK – VYMAZALOVÁ – COPPENS 2011.

²⁰ Ten je například přítomen již ve jménech krále.

svátků, i také přítomnost dalších zádušních chrámů, a tedy návaznost či odklonění se od ideového programu předchůdců. Výběr scén a textů byl další velmi důležitou součástí ideologie. Výběr byl samozřejmě prováděn z určitého souboru možných zobrazení a nápisů, z nichž některé byly žádoucí ve všech zádušních chrámech, jiné byly pro daný chrám zvoleny, protože vystihovaly určitý postoj ideologie, některé znamenaly zásadní inovaci (GUNDLACH 1997: 90). Již od Staré říše se setkáváme v zádušních chrámech panovníků s několika typy scén, které mají základní význam pro jejich kult. Podle jejich funkce je můžeme rozdělit do několika skupin. První jsou výjevy související s identifikací panovníka. K ní sloužila nejen královská titulatura, ale také zobrazení krále s atributy jeho úřadu a při různých úkonech. V další skupině výjevů je panovník zobrazován ve společnosti bohů. Tímto dával najevo své přijetí bohy. Již od Staré říše se můžeme setkat s motivem bohyně kojící krále, který přináleží právě do této skupiny. K legitimizaci panovníka sloužily scény korunovace či zobrazení svátku *sed*. Apotropaické scény, kam patří i zobrazování svázaných zajatců, patří do širší skupiny scén, které zobrazují panovníka jako garanta řádu *M³.t*. Neméně důležitou skupinou jsou zobrazení sloužící k zajištění posmrtného života panovníka (LANDGRÁFOVÁ 2004: 50–51). Chrátová symbolika tedy již ve Staré říši vykazuje značné propracování. Zdá se, že žádný prvek nebyl použit náhodně, všechno mělo svůj přesný důvod a cíl. Tím bylo v první řadě držení řádu na zemi, v čemž hrál zásadní roli sám panovník. V zádušním chrámu byl však také panovník spojen s lokálním božstvem, tedy s Amon-Reem.

3.2 Chrám Amenhotepa III.

Dokázal jsem to, že bude královo jméno věčné, aniž bych napodoboval to, co bylo učiněno předtím. Vytvořil jsem pro něj horu z pískovce, on je potomkem Atuma. Učinil jsem tak podle svého přání, v tomto velkém domě jsem vytvořil jeho podobu se všemi drahými kameny trvalými jako nebesa. Nikdo něco takového neučinil od časů založení Obou zemí.

Amenhotep syn Hapuův; URK IV: 1822.11–17

Během Nové říše bylo na západním břehu Théb postaveno okolo dvaceti tzv. zádušních chrámů. Ty jsou v egyptských pramenech, jak již bylo zmíněno, označovány jako Domy miliónů let (BARD 1999: 814–815). Zádušní chrám

Amenhotepa III., který se nachází na lokalitě dnes známé pod arabským názvem Kóm el-Hittánu, tz. pískovcový pahorek, se ve starověku nejspíše jmenoval (Sídlo) které přijímá Amon a vyzdvihuje (jeho) krásu (eg. *šzpt Jmn wtzt nfrw*) (STADELMANN 1986: 710).

Chrám se zachoval ve velmi špatném stavu. *In situ* po dlouhou dobu stály jen dvě kolosální sochy panovníka s jeho matkou a manželkou po stranách, které byly ve starověku mylně označovány jako Memnonovy kolosy. Mnoho z výzdoby chrámu bylo uzurpováno pozdějšími panovníky především Haremhebem, Ramesem II. a Merenptahem (JOHNSON 1998: 72–73), ale později i ptolemaiovskými panovníky, z nichž mnozí využili bloky při přestavbách chrámového okrsku v Karnaku. Z moderních výzkumů nám jeho strukturu pomohly poodhalit výzkumy Švýcarského institutu pro egyptskou stavební vědu a archeologii, který zde působil od třicátých let minulého století. V roce 1998 začal v tomto komplexu pracovat tým pod vedením Hourig Sourouzian a Rainera Stadelmana, tzv. *The Colossi of Memnon and Amenhotep III Temple Conservation Project*, zaštiťovaný nadací *World Monuments Fund*. Pro odborný diskurs však představuje zásaní problém skutečnost, že výsledky dlouhodobé činnosti tohoto týmu doposud nebyly odborné veřejnosti zpřístupněny prostřednictvím souborné publikace a dílčí reporty vychází velmi nepravidelně v různých periodících jako je *MDAIK*, *ASAE* či populárněji zaměřený *Antike Welt*.

3.2.1 Stav poznání na konci 20. století

Navzdory špatnému stavu dochování památky je zřejmé, že chrám Amenhotepa III. byl největším zádušním chrámem na západním břehu Théb (*Obr. 9*). Odborníci dosud ani nenalezli shodu v tom, zda-li mohl celý vzniknout za života Amenhotepa III. Chrám, jehož vstup je orientován dle toku Nilu a není tedy přesně orientovaný podle světových stran. Jeho osa je však konvenčně označována za východo-západní. Před prvním pylonem, který byl stejně jako ostatní postaven z nepálených cihel, stály již výše zmíněné kolosální sochy Amenhotepa III. Samotné kolosy byly vyrobeny z křemence těženého na lokalitě Kóm el-Ahmar nedaleko Héliopole, pradávného centra slunečního kultu.²¹ Prostřednictvím materiálu tak odkazují k Dolnímu Egyptu. Směrem k západu následoval další pylon s panovníkovými kolosy, ze kterých však byly nalezeny pouze zlomky. B. Haeny

²¹ Volba stavebního kamene z této lokality nebyla náhodná.

(1981: 13) předpokládal také existenci třetího pylonu s procesní cestou, přičemž analogii pro tuto nedochovanou část viděl v chrámu v Luxoru. Domníval, že tato procesní cesta by mohla být lemována alejí sfing. Svůj předpoklad dokládá nálezem sfingy, jež je dnes uložena v Ermitáži v Petrohradě a dále také nálezem torza travertinové sfingy. Vyslovil také myšlenku, že část sfing z této, jím vykonstruované aleje, by mohla nést obličej královny Teje, protože tato panovnice, stejně tak jako i jiné královny Nové říše, byla často zobrazována v podobě sfingy. Zbytek popisu chrámu již nejsou domněnky, ale archeologicky podložené skutečnosti. V prostoru západně od pylónů se nacházel peristylový dvůr, v jehož prostoru byly nalezeny topografické seznamy. Zajímavý nález byl učiněn asi 350 m severně od osy chrámu. Jedná se o kolosální sochy krále vysoké asi 10 m. Ty nejspíš stály před dalším pylónem či alespoň bránou. Vstup do otevřeného dvora, peristylu, zajišťoval od východu další pylon (HAENY 1981: 21). Samotný dvůr obklopovaly ze všech čtyř stran sloupy. Jeho západní stranu tvořily dle publikovaných rekonstrukcí čtyři řady sloupů, přičemž v jedné řadě jich bylo šestnáct. Zbývající tři strany peristylu uzavíraly nejspíše jen tři řady sloupů. Zde se však nabízí také možnost, že severní a jižní stěna měla tři řady sloupů, zatímco východní jen dvě. Celkově by tedy mohlo být v peristylu umístěno 150 až 166 sloupů, a i přestože z nich bylo nalezeno jen několik patek, můžeme z tohoto nálezu usuzovat na jejich pravděpodobný typ (HAENY 1981: 25). Jednalo se nejspíše o papyrusové sloupy tvořené osmi svázanými stvoly. Právě tento typ sloupu se těšil během vlády Amenhotepa III. značné oblibě a byl použit i v dalších památkách, jež jsou spojeny se jménem tohoto panovníka a to konkrétně v chrámových komplexech v např. Luxoru a Solebu. Poměrně zásadní interpretační problém však představuje skutečnost, že žádná hlavice sloupu nebyla v prostoru chrámu nalezena, a proto nelze její původní podobu s úplnou jistotou určit (HAENY 1981: 19–25). V intercolumnniích (*Obr. 4*) stály sochy panovníka, jejichž přítomnost dokládají části podstavců doložené na východní a západní straně chrámu. V severozápadní a jihozápadním rohu bylo objeveno také velké množství zlomků panovníkových soch. Ty nám mohou napovědět, jak vypadaly panovníkovy sochy užití v této části chrámu. Jednalo se o zobrazení Amenhotepa III. stojícího s nohama u sebe a s překříženými rukama, v nichž svíral královská regália. Oděn byl do plizované suknice s opaskem, za nimž měl zastrčenou dýku, a připevněný býčí ocas, jak je u zobrazení panovníka běžné (DERCHAN-URTEL 1980: 135). Myšlenka duality Egypta byla vyjádřena i skrze tyto sochy. Ty,

kteře stály v severní části dvora, byly zhotoveny z křemence a panovník byl zobrazen s dolnoegyptskou korunou. Sochy v jižní části byly vytesány z asuánské žuly, a Amenhotep měl na hlavě posazenu hornoegyptskou korunu. V severní části otevřeného dvora bylo také nalezeno již zmíněných pět podstavců s topografickými seznamy (HAENY 1981: 27–28). Stejně jako sochy panovníka, tak i cizí národy jsou na podstavcích těchto soch geograficky rozčleněné, na jižní straně dvora byly umístěny národy sídlící jižně od Egypta²², zatímco na severní je tomu právě naopak. Další sochařskou výzdobu dvora představují na západní straně dvora zlomky soch bohyně se lví hlavou, kterou Haeny interpretuje na základě popisků na podstavě sochy i na těle samotné bohyně jako Sachmetu. Její sochy, jež byly zhotoveny z černé žuly, můžeme rozdělit do dvou typů, tedy vyobrazení bohyně sedící na trůnu a stojící bohyně, která ve svých rukách drží stvol papyru (HAENY 1981: 29). Skrze otevřený dvůr se dále na západ procházelo do hypostylu. Zde bylo archeologicky zachyceno pět patek sloupů, které měly menší průměr, a tedy se předpokládá, že byly i nižší než sloupy v peristylu. B. Haeny (1981: 30) předpokládá že byly uspořádány do čtyř řad; měly hladké dřívky, které nebyly zdobeny ani kanelurováním. Na rozdíl od hlavic sloupů z peristylového dvora, zde můžeme s jistotou říci, že hlavice sloupu byly tvořeny motivem rozvinutého papyrusového květu, což dokládá nález několik málo pískovcových fragmentů těchto hlavic (HAENY 1981: 29–30). Expedici Švýcarského institutu pro egyptskou stavební vědu a archeologii se povedlo zachytit zlomek jižní části ohradní zdi. Na základě dochovaných zbytků se předpokládá, že zeď obklopovala oblast širokou asi 700 m, jejíž celou délku se však zachytit nepodařilo (HAENY 1981: 11–15). Vnitřní uspořádání chrámu pomohly dokreslit také písemné prameny, ze kterých bylo známo, že by se v chrámovém okrsku měl nacházet i chrám zasvěcený Ptah-Sokar-Usirovi. Přestože samotný chrám lokalizován nebyl se badatelé domnívají, že byl později rozebrán a jeho bloky byly sekundárně použity ve stavbách dalších panovníků, jsou jména těchto jednotlivých bohů často zmiňována nejen na různých zlomcích sochařské výzdoby, ale i na kolosálních sochách zachycujících panovníka. B. Haenymu se podařilo identifikovat část vápencových bloků pocházejících z této stavby, které byly znovupoužity při výstavbě Merenptahova chrámu. Právě při výstavbě Merenptahova komplexu byl celý chrám Amenhotepa III. intenzivně používán jako příhodně situovaný lom (HAENY 1981: 31–37). Kromě soch krále a bohyně se lví hlavou byly v prostoru

²² O nálezu předpokládaných seznamů toponym s jižními národy viz. níže.

tohoto chrámu nalezeny i další části sochařské výzdoby. Fragmentárně se dochovala skupinová socha zobrazující panovníka mezi dalšími třemi božstvy (HAENY 1981: 56). Ta byla identifikována prostřednictvím nápisů na její zadní straně, přičemž se jedná o velmi neobvyklou triádu: Sachmetu, Amona a Amaunet (*Obr. 10*). Panovník byl také zobrazován ve dvojici s božstvem. Na Kóm el-Hittánu byly konkrétně nalezeny dvojsochy zobrazující panovníka s bohyní Asbetou, Maatou a Ptahem (*Obr. 11, 14*). Sochařská výzdoba byla dále doplněna další neobvyklou památkou, sfingou s krokodýlím ocasem a fragmentem další sochy, o níž se Haeny domníval a později R. Stadelmann archeologicky potvrdil (viz. níže), že by se mohlo jednat o hrocha (HAENY 1981: 43–115).

3.2.2 Nové poznatky – doplnění mozaiky

Roku 1989 byl německým archeologickým ústavem (DAI) pod vedením Rainera Stadelmanna proveden fotogrammetický výzkum kolosů a záhy poté, co se tento chrám dostal na seznam nejvíce ohrožených památek, byl zahájen již výše zmíněný projekt *The Colossi of Memnon and Amenhotep III Temple Conservation Project*, zaštiťovaný nadací *World Monuments Fund* pod vedením Hourig Sourouzian a právě Rainera Stadelmanna. Jejich tým zahájil v roce 1998 systematickou konzervační i výkopovou práci v prostoru této lokality. Jak již bylo zmíněno výše, odborná veřejnost je při studiu materiálu z tohoto komplexu dosud odkázána výhradně na dílčí studie a zprávy publikované v různých periodikách (např. *MDAIK*, *Antike Welt* či *ASAE*). Dodnes nebyla publikována kompletní studie věnovaná ani sochařské výzdobě, ani vlastní architektuře chrámu. Celou situaci znesnadňuje fakt, že – jak již bylo zmíněno dříve – chrám sloužil v pozdějších dobách jako lom (BRYAN 1997: 57).

Řešitelé projektu museli navíc na začátku své práce v tomto chrámu nejprve celou lokalitu vyčistit od vegetace a zmapovat. V rámci mapování došlo také k pečlivému změření obou vstupních kolosů, které přineslo nové poznatky vedoucí k dalším spekulacím. Výška podstav se totiž liší. Výška podstavy severního kolosu dosahuje 3,3 m, zatímco u jižního 3,6 m. H.Sourouzian a R. Stadelmann tedy předpokládají, že kolosy měly na hlavách ještě koruny a jejich celková výška by pak mohla být okolo 21 metrů, tj. 40 loktů (SOUROUZIAN – STADELMANN, 2007: 251). Měření dále ukázalo, že před zahájením výstavby učinili jeho stavitelé systematický propočet celého chrámu. Vzdálenost od Memnonových kolosů ke

vstupu do peristylového dvora je 650 loktů. Stejná je také vzdálenost od osy chrámu k tzv. Severní bráně. Mezi Memnovými kolosy a kolosy umístěnými před 3. pylonem je vzdálenost 400 loktů (SOUROUZIAN – STADELMANN 2004: 222).²³ Práce se však neomezují pouze na dokumentaci prostoru, ale byly zahájeny také výkopové práce. Ty se převážně soustředí v prostoru peristylu, hypostylu a v oblasti 2. pylonu.

Před 2. pylonem byly původně umístěny dvě kolosální sochy sedícího panovníka vyhotovené z křemence. Vyobrazení panovníka po stranách doprovázejí dvě pro něj významné ženy. U jeho pravé nohy se nachází velká královská manželka Teje (*Obr. 12*),²⁴ zatímco jeho matce Mutemvii bylo vyhrazeno místo u královy levé nohy. Z dvojice těchto kolosálních soch panovníka byl levý kolos do zahájení nových výzkumů jen předpokládán, avšak expedici vedené Hourig Sourourian, se podařilo identifikovat jeho fragmenty. Pro kolosy umístění před 2. pylonem je příznačná také jejich ikonografická inovace. Amenhotep III. je oblečen do suknice zdobené šesti urei, přičemž právě tento oděv bývá spojován s procesem solarizace a oslavou panovníkova svátku *sed*. Trůny, na nichž zmiňovaný panovník sedí, opět zdobila, jak je u běžné pro tento typ zobrazení, toponyma, tentokrát spojená s jižními i severními národy (SOUROUZIAN – STADELMANN 2003: 434–345). Další vápencové zlomky objevené v tomto prostoru pocházejí nejspíše ze soch různých bohů, které se zatím nepodařilo identifikovat.

Zásadní nové poznatky však přinesl především výzkum peristylového dvora. Na základě nálezů několika fragmentů původního zdiva bylo potvrzeno, že peristylový dvůr byl obklopen zdí. Zároveň byly nalezeny i zbytky architrávu (SOUROUZIAN – STADELMANN 2003: 432). Zajímavým poznatkem je také skutečnost, že samotný peristyl nejspíše vznikl minimálně ve dvou stavebních fázích (SOUROUZIAN – STADELMANN 2003: 431) a vstup do něj tvořila rampa, jež byla, vzhledem k běžnému postupnému zvyšování podlahy a snižování stropu směrem do nitra chrámů, předpokládána a později také nalezena (SOUROUZIAN – STADELMANN 2004: 190). V prostoru dvora byla zachycena podlaha nesoucí doklady o dlouhodobějším užívání tohoto prostoru, neboť se zde podařilo archeologicky prokázat opravy, které si vyžádal právě takový dlouhodobější provoz (SOUROUZIAN – STADELMANN 2001: 277). Jak bylo zmíněno výše v těchto

²³ Autoři se domnívají, že nelze s naprostou přesností určit velikost jednoho loktu. Jeho hodnotu pro tuto památku počítají v rozmezí 523-525 mm (SOUROUZIAN – STADELMANN 2004: 202).

²⁴ Zobrazení Teje bylo nalezeno téměř nedotčené, jedná se velmi krásnou ukázkou egyptské stojící skulptury. Královna měla jednu nohu nakročenou dopředu. Na hlavě typickou trojdielnou paruku s diadémem. Její obličej nese znaky jemné modelace (SOUROUZIAN – STADELMANN 2004: 187).

chrámových prostorech bylo striktně dodržováno rozlišení na severní část dvora, kde byl jako materiál pro výrobu soch krále používán křemenec, symbolicky odkazujícím k severu, a v jižní část dvora, odkazujícímu k Hornímu Egyptu byla pro sochy panovníka s toponymy jižních národů, použita červená asuánská žula. V obou částech dvora byly nalezeny nové fragmenty sochařské výzdoby, které toto pravidlo dodržovaly. Jižní strana navíc vydala několik dalších velmi zásadních nálezů. Kromě zlomků toponym, byla odkryta také báze sochy (*Obr. 13*) s dochovanou částí královské titulatury: milovaný Sokarem, pánem Šetyt a Amonem, pánem trůnu Obou zemí²⁵ (SOUROUZIAN – STADELMANN 2004: 204). Toponyma nalezená na části podstavce sochy z červené žuly se dochovala jen velmi fragmentárně, nicméně i tak lze konstatovat, že jsou zde doložena núbijská toponyma *W3w3t*, *Mjw*, *Jtr*, *Grss*, *Jrm*, což potvrzuje předpoklad, že k již známým seznamům se severními toponymy existovaly i jejich jižní protipóly (SOUROUZIAN – STADELMANN 2003: 430; 2004:204). Nové zlomky sochařské výzdoby byly nalezeny i v severní části dvora. Klíčový nález pro předkládanou práci představuje objev podstavce další křemencové sochy, obsahující doklady dalších toponym. Tento, ačkoliv je zásadním způsobem poničen, i přesto vedl výkopce k myšlence, že každá část sloupohradí měla 5 soch s toponymy, čímž by se dohromady jednalo o 40 seznamů (SOUROUZIAN – STADELMANN 2004: 199). Pro další analýzu tohoto materiálu je zásadní uvědomit si, že z celého *corpusu* toponym se dochoval pouze zlomek. V prostoru peristylu byly dále nalezeny i další zlomky soch lví bohyně. V tomto případě se jednalo o fragmenty sedících soch, a to narozdíl od fragmentů z hypostylu, jenž byl také zkoumán a kde je doložena přítomnost stojících soch této bohyně. Kromě vyobrazení Sachmety byly v prostoru hypostylu nalezeny i fragmenty pískovcového reliéfu, jehož bližší popis však v reportech chybí (SOUROUZIAN – STADELMANN 2004: 206 – 207). Prostor západně od hypostylu byl zatím, na základě publikovaných dílčích zpráv, zkoumán nedestruktivními metodami, které odhalily přítomnost dalších stavebních struktur. R. Stadelmann a H. Sourouzian (2003: 428) se domnívají, že by se mohlo jednat o svatyni bárky. Tato domněnka však zatím nebyla archeologicky potvrzena.

²⁵ Tento zlomek královské sochy byl publikován je fotograficky (STADELMANN – SOUROUZIAN 2004: Tf. 30b), bez transliterace, proto nelze ověřit, zdali je překlad titulatury správný.

3.2.3 Sochařská výzdoba

Jeho veličenstvo vytvořilo monument pro svého otce Amona pána Théb, vytvořilo pro něj majestátní chrám na západě Théb; věčnou navždy přetrvávající pevnost z jemného bílého vápence (...) Je plný královských soch z žuly z Elefantiny, drahého pískovce a všech nádherných drahých kamenů, které byly použity pro toto věčné dílo. Jejich postavy září víc než nebesa, jejich paprsky jsou na tvářích lidí jako slunce, když svítí v brzkém ránu.

URK IV: 1648.6 – 16

Jak již bylo zmíněno, chrám Amenhotepa III. sloužil v pozdějších dobách ostatním panovníkům jako zdroj lehce dostupného kamene. Právě z tohoto důvodu se s předělanými sochami, jež byly původně součástí vybavení chrámu na Kóm el-Hittánu, můžeme setkat v dalších thébských chrámech, nejčastěji v chrámu panovníka Merenptaha a Ramesse III.. I bádání o sochařské výzdobě chrámu poněkud limituje absence souborné publikace, či alespoň přístupné fotodokumentace jednotlivých objektů. V dílčích reportech vytvořila B. Bryan (1997: 68–79) částečný katalog sochařské výzdoby tohoto chrámu, avšak i tento katalog má svá úskalí. Zásadní problém představuje výběr materiálu tvořícího hlavní argumentační linii celé její teorie (viz dále). Pro svou studii shromáždila B. Bryan zdánlivě relevantní sochařský materiál nalezený na celém území Egypta, nicméně otázkou zůstává, zda-li byla každá z uvedených soch původně umístěna v chrámu, či zda-li slouží B. Bryan jen pro podporu její teorie. Z tohoto důvodu neuvádím v této práci katalog tak, jak byl podán B. Bryan, ale jen jeho výběr. Tento zúžený katalog se tak geograficky omezuje pouze na thébskou oblast a je u něj tudíž pravděpodobné, že jednotlivé uvedené sochy byly v pozdějších dobách uzurpovány a deponovány v chrámech dalších panovníků.

In situ v chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu byly nalezeny následující části sochařské výzdoby:

1. Sousoší panovníka v přítomnosti rozličných božstev (*Obr. 10*). Toto sousoší se dochovalo ve velmi špatném stavu. Navzdory stavu dochování se podařila identifikace jednotlivých postav. Tato identifikace se především zakládá na čtení titulů, nacházejících se na popsaném zádovém pilíři. Dle těchto se

jednalo o zobrazení panovníka v přítomnosti Sachmety, Amona a Amaunety (HAENY 1981: 56).

2. Diáda krále s bohyní Asbet (*Obr. 14*). I v tomto případě byla identifikována pouze prostřednictvím nápisů umístěných na torsu sousoší (HAENY 1981: 113–115).
3. Soubor soch bohyně Sachmety (*Obr. 15*). V celém prostoru chrámu na Kóm el-Hittánu bylo doposud nalezeno několik stovek soch bohyně Sachmety, přičemž s každou novou sezónou jejich počet stoupá (STADELMANN – SOUROUZIAN 2004: 206; STADELMANN – SOUROUZIAN 2007: 259).
4. Torzo sochy hrocha (*Obr. 16*). Existence alabastrového torza sochy byla zaznamenána již v roce 1970, avšak zůstala nevyzvednuta je země a posléze byla její přesná lokace zapomenuta. R. Stadelmannovi se povedlo sochu hrocha znovu nalézt. Socha, která se zachovala bez hlavy a měla uražený ocas, byla deponována v bazénku v prostoru peristylu (STADELMANN – SOUROUZIAN 2007: 317–318).

Nálezy soch původně s předpokládaným původem v chrámovém komplexu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu z thébské oblasti:

1. Sousoší Amenhotepa III. s bohem Thovtem a bohyní Maat. Toto uzurpované sousoší bylo identifikováno v chrámu Ramesse III. v Medínet Habu (HAENY 1981: 119).
2. Podstavec sochy Usira. Přemístěný též do Medínet Habu (BRYAN 1997: 69).
3. Sousoší panovníka se slunečním diskem na hlavě, doprovázeného neidentifikovaným měsíčním božstvem. Pravděpodobně též přemístěno za vlády Ramesse III. do Domu miliónů let v Medínet Habu.
4. Podstava sochy boha Chnuma (obojí BRYAN 1997: 74).

Zobrazení božstev v tomto chrámu má netypickou skladbu, neboť se jedná se o bohy, kteří jsou spojováni s oslavami svátku *sed*. Do tohoto souboru se nezapočítávají sochy panovníka, které – jak již bylo uvedeno dříve (odkaz) – tvoří nedílný celek s architekturou, a plní tudíž odlišnou funkci. Některá zobrazení bohů z tohoto chrámu nemají jinde paralely. Jedná se například o sochu bohyně Asbety či krokodýlo-lví sfingu. B. Bryan (1997: 58) podotýká, že sochařská výzdoba zde měla jak liturgickou tak kultovní funkci. Snaží se hledat paralely mezi sochařskou

výzdobou tohoto chrámu a zobrazeními nejen s chrámy ostatních panovníků, ale také s malbami z hrobek. Domnívá se, že sochařská výzdoba chrámu byla prostorovým zobrazením mapy hvězdné oblohy, která se později objevuje na stropěch hrobek panovníků 19. dynastie (BRYAN 1997: 62). Její účel spojuje s oslavami svátku *Sed*.

3.3 Chrám v Solebu

Chrám v Solebu, ve starověku známý pod názvem Zářící v pravdě (*ḥꜥj m mꜣꜥ.t*), se nachází nedaleko 3. nilského kataraktu v dnešním Sudánu (*Obr. 17*). Tento chrám byl stejně jako chrám na Kóm el-Hittánu orientován podle toku Nilu, a proto jeho orientace není přesně východo-západní. Chrám, který vznikl ve dvou fázích, se dočkal v pozdějších obdobích stavebních změn, a to nejen za bezprostředních následovníků Amenhotepa III. Amenhotepa IV.–Achnatona a Tutanchamona, ale i v Ramessovském období a taktéž za vlády panovníka Taharky (SCHIFF GIORGINI 2002: 30–33). Chrám má podobný půdorys jako jeho protějšek na Kóm el-Hittánu. Jeho peristyl je však zdvojený a za dvojicí otevřených dvorů následuje hypostyl (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 211). Nejzápadnější část chrámu pak tvoří třetí otevřený sloupový dvůr, jež byl postaven na místě původní svatyně (SCHIFF GIORGINI 2003: fig. 32). Stejně jako zádušní chrám Amenhotepa III. v Thébách i tento chrám později sloužil jako zdroj lehce dostupného stavebního kamene, tentokrát většinou pro napatské panovníky (JOHNSON 1998: 79).

3.3.1 Toponyma

Další podobností chrámu v Solebu s chrámem na Kóm el-Hittánu představuje přítomnost toponym. Tato jsou tentokrát zaznamenána na spodních částech dřívů sloupů, jež se nacházejí v prostoru hypostylu. U šesti sloupů, které jsou umístěny ve středové ose chrámu, tedy ty, kolem nichž se procházelo dále do druhého peristylu, jsou zajatci zobrazeni i na hořejších částech těchto sloupů. Celý hypostyl (*Obr. 18*) je, stejně jako peristyl zádušního chrámu na Kóm el-Hittánu, osově rozdělen na dvě části, tj. severní a jižní. V jižní části jsou umístěna toponyma spojená s Nubií, která však nejsou pro předkládanou práci klíčová. Severní toponyma pojednávají o území na sever od Egypta (*viz. Tab. II*). Na každém sloupu se objevuje více názvů a jejich počet kolísá v rozmezí mezi čtyřmi a osmi. Typologicky se jedná o identický druh seznamu jako na Kóm el-Hittánu, tedy zobrazení zajatců se svázanými rukama za zády; prostor od trupu dále zabírá ovál s bastiony, v němž je zapsáno je příslušné toponymum. Zajatci mají opět obličej a úpravu vlasů a vousů podle jejich etnické příslušnosti, avšak na rozdíl od zobrazení v zádušním chrámu, k sobě nejsou svázáni stvolem

papyru. Tento důležitý prvek zde zcela chybí. Toponyma, která byla publikována v překresbě bez transliterace, a částečně prostřednictvím fotografií (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 215–Pl. 255; SCHIFF GIORGINI 2003: Fig. 73–102), si k potřebné interpretaci nejprve vyžádala provedení příslušného překladu. Některá toponyma však byla dochována příliš fragmentárně, či vůbec, u jiných se nepodařilo – zejména z důvodu neúplnosti dostupné dokumentace či neexistenci paralel – spolehlivě vybrané části přeložit..

Z rozmístění toponym je patrné, že hlavní prvek pro stavitele chrámu tvořila jeho osa, která je lemována sloupy označenými N₁, N₅, N₉ (*Obr. 18*). Na těchto centrálně umístěných sloupech se totiž nacházejí ta toponyma, která by měla sloužit jako určité nadpisy, tj. stejně jako je tomu na Kóm el-Hittánu u seznamu A_N. Dále můžeme konstatovat, že byla určena pro čtení cestou od Nilu dále na západ. Na sloupu N₁ (*Obr. 19*) se totiž setkáváme s názvy tradičních nepřátelů Egypta takzvaných Národů devíti luků. Toponyma ze sloupu N₅ jsou zčásti shodná se seznamem A_N na Kóm el-Hittánu, nicméně můžeme předpokládat, že všechna toponyma ze sloupu N₅ (*Obr. 21*) původně na tomto seznamu byla, avšak kvůli fragmentárnosti dochování seznamu A_N se tato teorie prozatím nedá ani potvrdit ani vyvrátit. Jedná se o oblasti jako například je Chatti, Mitanni, Babylón, ale také Kréta. Sloup N₉ (*Obr. 22*) je hůře zachovaný, ale i tak je možné zde přečíst toponyma jako je země Jahu, tedy Kanaán či Damašek. Zajímavostí je, že se zde setkáváme se zemí Punt, která by však měla být zaznamenána v jižní části hypostylu, neboť se jedná o zemi ležící na jih od Egypta.

Zajímavým případem je toponymum ze sloupu N₄ (*Obr. 23*), „Země beduínů Jahveho“ (eg. *t3 š^csw Jhw*), tedy jedná se případ, kdy bylo etnikum identifikováno skrze boha, v něhož věří. Pozoruhodným případem je fragmentárně toponymum z tohoto sloupu označující Bét Anat (*Obr. 22*), zde je možné doložit, že tvůrci alespoň částečně věděli, co dané toponymum znamená za slovem *b3tj* je napsán egyptský determinativ označující dům, toto semitské slovo akkadsky *bītu(m)* je možné přeložit několika způsoby, může znamenat dům, chrám, ale také i rod, rodinu a kmen (GELB – LANDSBERGER – OPPENHEIM – REINER 1998: 282) je tedy možné ho překládat jako Dům Anaty,²⁶ nebo také Anatin kmen.

Porovnáním seznamu ze Solebu a seznamu na Kóm el-Hittánu bylo zjištěno, že shoda panuje v 17 toponymech (*viz Tab. III*), což pro Soleb představuje 16%, protože z původního počtu toponym je jen 40% čitelných, tzn. že shoda panuje v téměř polovině dochovaných případů. Z čistě statistického hlediska je tedy patrné, že pro oba seznamy existují společné body. Nicméně problematickým elementem zůstává, že ani jeden ze seznamů ideálně

²⁶ Západosemitská bohyně Anat byla bohyní války, lásky a plodnosti. Je doloženo, že v Egyptě byla známá již na konci Střední říše. Během Nové říše kvůli jejímu válečnému charakteru její význam velmi stoupl (JANÁK 2005: 26).

dochován, a proto není možné jednoznačně stanovit, zda-li tyto seznamy obsahovaly stejná toponyma, či vycházely z jedné předlohy. Vzhledem k rozdílným architektonickým prvkům, na kterých byly umístěny nelze provést ani prostorové srovnání. Stále totiž nebylo zjištěno podle jakých pravidel byla toponyma řazena.

3.3.2 Reliéfní výzdoba chrámu

Přestože se chrám v Solebu nedochoval v ideálním stavu, i tak, co se reliéfní výzdoby týče poskytuje více informací, než malé fragmentární zlomky z chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu. Již v předsíni jsou zobrazeny scény korunovace krále (*Obr. 24*), panovník je korunován Horem a Sutechem. Jedna ze scén (*Obr. 25*), jimiž je chrám tolik proslaven je na bráně vstupního pylonu. Je zde zobrazen panovník konající úlitbu a rituálně vykuřující sochu boha Nebmaatrea (eg. *Nb m³t R^c*), tedy pro sebe jakožto boha. Amenhotep III. ve své božské podobě má na hlavě sluneční kotouč kombinovaný s měsíčním srpkem, dále beraní rohy, které jsou atributy boha Amona, dále má na čele ureus a kolem krku široký náhrdelník. Oblečen je do úzkého oděvu a kolem zadní nohy mu splývá býčí ocas. V ruce panovník-bůh drží žezlo *was*. Dále je zde ve čtvrtém registru zobrazen bůh-panovník Nebmaatre (*Obr. 26*), který dává k ústům panovníkovi Amenhotepovi III. Nebmaatre, zobrazenému s červenou dolnoegyptskou korunou, a v rituálním oděvu pro oslavu svátku *sed*, symbol života (eg. *ḥnh*). Nad tímto zobrazením jsou zapsány dvě kartuše, na nichž je patrná pozdější úprava, nejspíše kvůli zbožštění panovníka je do kartuše přidán znak kombinující sluneční kotouč a měsíční srpek. Výzdoba prvního otevřeného dvora zobrazuje oslavu svátku *sed* (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 34–81). V dalších částech chrámu v Solebu se opět opakuje motiv boha Nebmaatrea s panovníkem Amenhotepem III. Nebmaatreem v různých rituálních úkonech, například panovník přináší svému božskému vtělení obětiny, či se oba Nebmaatrové objímají (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 194; 195).

Z dochované výzdoby chrámu je patrný panovníkův důraz na sebe prezentaci jako nové měsíční božstvo.

3.4 Interpretace výzdoby

Jak již bylo řečeno výše, výběr jednotlivých prvků nebyl náhodný. Náhodné nebylo ani umístění zobrazení jednotlivých božstev do zádušního chrámu. Přestože není zcela jisté, že všechny výše uvedené sochy původně z chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu pochází, je to velmi pravděpodobné. Jedná se o čtyři bohyně a čtyři bohy.

Bohyně, jmenovitě Sachmet, Amaunet, Asbet a Maat mají společný jeden prvek, a to, že jsou označovány jako dcery slunečního boha Rea. Asbet (*Obr. 11; 14*), jejíž jméno se dá přeložit jako Hořící, je na zadní straně sousoší přímo označena jako dcera Rea (eg. *s3.t R*). Její jméno je dále rozšířeno přídomkem veliká a předložkou, zbytek je však odlomen (eg. *3sbt 3.t n*). Některé sochy bohyně Sachmet z chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu ji titulují přímo jako Sachmetu v domě Rea (eg. *šhm.t m hw.t R*) (viz obr. HAENY 1981: 93). Dále jsou tyto bohyně spojovány s ureem, ať již přímo jako v případě bohyně Maat a Sachmet (BONNET 1952: 432–433; 644), nebo skrze jejich ztotožnění s jinými bohyněmi, v případě Asbety skrze její ztotožnění s bohyněmi Vadžet a Hathor (JANÁK 2005: 31), v případě Amaunety skrze její spojení, či spíše postupné nahrazování bohyní Mutou (BONNET 1952: 17). Dále jsou všechny bohyně spojovány s královskými korunami, jsou tedy velmi blízké královskému majestátu a ideologii. K tomuto souboru bohyní mohla původně přináležet i socha bohyně Verethekau (Mocná kouzlem) dnes uložená v Káhirském muzeu, u níž není známo, kde byla nalezena, ale datuje se do období vlády Amenhotepa III. (BRYAN 1997: 73). Verethekau stejně jako výše zmíněné bohyně, je také spojována s ureem (JANÁK 2005: 193–194), a také současně participuje při korunovaci panovníka (TROY 2006: 127).

U zobrazených bohů je nápadné jejich spojení s obnovou, potažmo se svátkem *sed*. Na podstavcích soch Usira a Chnuma je svátek *sed* přímo zmíněn. U obou těchto božstev je kladen velký důraz na obnovu (JANÁK 2005: 93; 182). Thovt i Amon jsou hlavními aktéry korunovace (FRANKFORT 1948: 106), stejně tak u nich můžeme také nalézt motiv cykličnosti a obnovy, a také bývají spojováni s oslavou svátku *sed*. Amon, který byl spojován s Reem, měl sluneční aspekt, a uctíváný jako Kematef byl stvořitelem božstvem, které mělo také schopnost obnovovat sebe sama (JANÁK 2005: 26).

Sochou, která zdánlivě do programu sochařské výzdoby chrámu Amenhotepa III. nezapadá, je alabastrové zobrazení hrocha v bazénku. Pro B. Bryan (1997: 63) tato socha slouží jako jeden z hlavních argumentů pro její teorii o hvězdné mapě, domnívá se, že jde o zpodobnění měsíce Rekeh, který je v ptolemaiovském chrámu v Edfu znázorněn jako hroch. Znovuobjevitel této sochy R. Stadelmann však navrhuje jiné řešení (STADELMANN – SOUROUZIAN 2007: 318–319), našel paralely na reliéfech zádušního chrámu Hatšepsuty v Dér el-Bahrí a v Amonově chrámu v Karnaku (*Obr. 27*), v místě zvaném „nádvoří ze Střední říše“ nedaleko síně svátků²⁷ datované do vlády Thutmose III. Tyto reliéfy zobrazují Svátek bílého hrocha (eg. *hb hd.t*), který je doložen již ve Staré říši a to ve slunečním chrámu v Abú Ghurábu panovníka 5. Dynastie Niuserra. Interpretace tohoto svátku je stále nejasná.

²⁷ České názvy jednotlivých částí převzaty z VERNER 2010.

Hroch, tedy dle užití koncovky spíše hrošice, by měla být bohyně, protože na reliéfech je vždy znázorněna, jak jde směrem k východu, tedy ve stejném směru, ve kterém jsou zobrazeni bohové (STADELMANN – SOUROUZIAN 2007: 319). Přestože význam svátku není jasný, dá se říci, že nějakým způsobem souvisel s královským majestátem.

3.4.1 Svátek *sed*

Ze sochařské výzdoby jasně vyvstává jejich souvislost chrámu se svátkem *sed*, jehož funkci lze obecně definovat jako rituál na obnovu sil panovníka. Samotná ikonografie soch panovníka, jež je zobrazen v široké sukničce s pásem ohraničeným šesti urei se slunečními disky, souvisí se svátkem *sed*, který Amenhotep III. slavil celkově třikrát v 30., 34. a 37. roce vlády, a příklonem Amenhotepa III. k solárnímu božstvu, či přímo zbožštěním jako Zářící sluneční kotouč (eg. *Jtn thn*) v závěrečné fázi jeho vlády. Stejná (*Obr. 28*) ikonografie je využita i v chrámu v Solebu (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 24), kde je také reliéfně znázorněn celý průběh svátku *sed*, v prostorách prvního otevřeného dvora (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 34–65; Pl. 70–84; Pl. 94–141).

Svátek *sed* je také zachycen (*Obr. 29*) v Mutině svatyni v chrámu v Luxoru (GAYET 1894: Pl. LXXIII–LXVI), lze tedy předpokládat, stejnou či velmi podobnou reliéfní a částečně také sochařskou výzdobu i v chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu. Některé zlomky spojované s tímto svátkem, které R. Stadelmann a H. Sourouzian v prostoru chrámu našli, tuto teorii potvrzují (STADELMANN – SOUROUZIAN 2003: 432).

3.4.2 Korunovace

S obnovou souvisí i další úkon, který lze na výběru božstev do sochařské výzdoby doložit a to je královská korunovace, k níž máme z ostatních památek Amenhotepa III. paralely. V hůře zachovaném chrámu v Solebu se reliéfy zobrazující korunovaci nachází v prostoru předsíně (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 4–11), kde je zobrazeno kladení korun na hlavu panovníka různými bohy, mezi nimiž, mají hlavní roli Hor a Sutech, nechybí však ani korunovace bohyní Sachmetou (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 5). Celá série výjevů je uzavřena zobrazením boha Nebmaatre, který v jedné ruce drží žezlo *was* druhou podává znak života (eg. *ḥnḥ*) sobě v pozici krále, který je oblečen v sukničce svátku *sed* (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 11). Celá sekvence scén jistě patřila k sobě, je tedy možné ji interpretovat, že výsledkem korunovace bylo obnovení sil Amenhotepa III. ze kterého se díky ní stal bůh Nebmaatre?

Také ve svatyni bohyně Muty v Luxoru je zachycen průběh korunovace. Reliéfy (GAYET 1894: Pl. XIX–XXI) opět znázorňují panovníka s různými typy korun na hlavě, který klečí v kiosku před trůnem, na němž sedí bůh Amon-Re, ke kterému přistupují různí bohové a přikládají panovníkovi k ústům symboly moci (eg. *w3s*) a život (eg. *ʕnh*). Mezi bohy je zastoupena i lví bohyně (GAYET 1894: Pl. XXI), ve dvou různých podobách (*Obr. 30*). Jednou je znázorněna jako žena se lví hlavou, jež má kravské rohy, mezi nimiž je umístěn sluneční kotouč, podruhé kravské rohy chybí a sluneční kotouč je doplněn ureem. Je možné, že se jedná o zobrazení jedné bohyně, nejspíše Sachmety, jen je důraz na odlišení dvou jejích aspektů, nebo se může jednat o zobrazení dvou různých bohyň, pravděpodobně by se pak jednalo o Hathor a Sachmet.

V chrámu Hatšepsuty z Dér el-Bahrí, je nejzachovalejší zobrazení korunovace, díky němuž víme, že při ní panovník získal královskou titulaturu (FRANKFORT 1948: 106). Amenhotep III. však během své vlády pozměnil titulaturu několikrát, a to u příležitosti prvního a třetího svátku *sed*, problematické je, že na každé památce z poslední dekády Amenhotepovi vlády je titulatura poněkud rozdílná (BELL 1986: 285–286).

Stejně tak jako při svátku *sed*, se korunovací obnovuje královská moc (FRANKFORT 1948: 107), která přechází od zesnulého panovníka k nastupujícímu. Přítomnost zobrazení korunovace v zádušním chrámu, která se dá předpokládat, by mohla odkazovat k nástupu na trůn božské rovině, tedy syn boha Amona, Amenhotep nastupuje na trůn předchůdce jako bůh Nebmaatre. Tento rituál, který by se mohl odehrávat v prostoru otevřeného dvoru, mohl Amenhotepa III. korunovat jako nové božstvo na zemi, tedy pro vyjádření jeho všudypřítomnosti, by mohlo být použito právě zobrazení zajatců. Velký počet soch lví bohyně v zádušním chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu, mohl souviset s její rolí při korunovací, nikoliv s domnělou nemocí Amenhotepa III., jak je často v literatuře uváděno (viz. KOZLOFF 2012: 62).

Skutečnost, že se Amenhotep III. prezentoval jako syn boha Amona, se dá doložit výjevy z místnosti G, svatyně Muty v chrámu v Luxoru (*Obr. 31*), kde je zobrazeno božské zrození Amenhotepa III. (GAYET 1894: Pl. LXIII–LXXIV). Myšlenka, že bůh Amon přišel do ložnice královny maskován za krále a zplodil s ní budoucího vládce, zde není prezentována poprvé. V období 18. dynastie byl tento motiv zobrazen také v chrámu Hatšepsuty v Dér el-Bahrí (BRUNNER 1964: 3). Avšak tato myšlenka je zachycena již v povídce o zrození slunečních vládců z papyru Westcar, popisující stejný legitimizační motiv již v 5. dynastii (BRUNNER 1964: 203–206).

3.4.3 Svátek Opet

Dalším svátkem, který je spojený s královským majestátem je svátek Opet, který byl charakteristický svým každoročním procesím s bárkou boha Amona. Během tohoto svátku docházelo k procesím, kdy se bárka se sochou boha Amona z Karnaku navštěvovala bohyní Mut v Luxoru, kde měl rituálně proběhnout *hieros gamos*. Svátek sloužil také k propojení krále panovníka a boha Amona, čímž docházelo k obnově sil Amona, skrze obnovu sil vládnoucího panovníka (DARNELL 2010: 1–7). Bárka se však plavila také na západní břeh a ceremoniálně navštěvovala svatyni bohyně Hathory v Dér el-Bahrí (O'CONNOR 1998: 157), není možné, vzhledem k nálezům svatyně bárky, že jednu ze zastávek procesí tvořil i chrám Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu?

3.4.4 Shrnutí

Přestože se chrám Amenhotepa III. nedochoval v ideálním stavu, dají se vystopovat paralely s ostatními stavebními projekty tohoto panovníka. Z programu sochařské výzdoby chrámu je patrný příklon panovníka ke slunečnímu kultu, stejně tak jako u jeho předchůdců. Chrám vykazuje společné prvky se zádušním chrámem Hatšepsuty III. v Dér el-Bahrí, který má stejně jako chrám Amenhotepa III. otevřený dvůr, jehož paralely se dají nalézt již ve Staré říši. Také motiv božského zrození krále se objevuje u obou těchto panovníků. Hatšepsut se dále v rámci thébské triády ztotožňovala s bohyní Mut (BELL 1985: 290), je tedy pravděpodobné, že se Amenhotep III. ztotožňoval s bohem Chonsem, vzhledem k tomu, že na reliéfech bývá jako jeho otec zobrazován bůh Amon-Re a jeho matka Mutmwia je ztotožňována s bohyní Mut, a Amenhotep III. sám v chrámu Solebu vykazuje ikonografické prvky měsíčního božstva. Další podobností u obou panovníků, je zobrazení korunovace. Je možné se domnívat, že právě pro tento motiv bylo využito i toponym, které měli poukázat na skutečnost, že vláda panovníka je univerzální.

4 Závěr

„Egejský seznam“ z chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu je jedním ze sedmi zatím nalezených seznamů toponym z této lokality. Badatele podnítil k rozsáhlé a doposud neukončené diskuzi tím, že obsahuje do té doby nedoložená toponyma, která se nacházela, jak bylo postupně zjištěno, v Egejské oblasti. Některé teorie, které se snaží i na základě této památky částečně doplnit pramenné vakuum, a též pomocí tohoto seznamu interpretovat politické dějiny²⁸ obou oblastí, přivedly autorku k sepsání této práce.

Pomocí rešerší odborné literatury bylo zjištěno, že po formální stránce tento seznam nevykazuje žádné odlišnosti od ostatních topografických seznamů. Využívání symboliky seznamů toponym bylo také i v 18. dynastii velmi oblíbeným prostředkem královské ideologie.

Při srovnání s *corpusem* toponym z núbijského chrámu Amenhotepa III. v Solebu, byla zjištěna 17% shoda. Vzhledem k tomu, že téměř půlka toponym z obou chrámů je nečitelná, tak můžeme konstatovat, že téměř polovina z čitelných toponym je shodná. Nabízí se tedy otázka, zda-li původně neexistoval nějaký *Urtext*, ze kterého oba seznamy čerpaly. Takovým pramenem by mohl být několikrát zmiňovaný seznam toponym Thutmose III., částečně dochovaný na 7. pylonu chrámu v Karnaku. Autorka se domnívá – na základě zobrazených Kréťanů a Mykéňanů v hrobkách datovaných do období vlády Thutmose III.²⁹ – že egejská toponyma původně tvořila součást i tohoto seznamu, pouze se nedochovala. Pro ověření této teorie by mohly napomoci budoucí nálezy dalších seznamů toponym z chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittánu, neboť jeden z jeho výkopců, R. Stadelmann předpokládá, že se jich zde původně nacházelo kolem 40 (SOUROUZIAN – STADELMANN 2004: 199). Jak již také bylo několikrát konstatováno, bádání o seznamech toponym je limitováno jak neúplným dochováním těchto památek, tak i stále nejasnou předpokládanou jednotnou strukturou těchto památek. Další nové poznatky na tomto poli, by mohlo též přinést rozpracování a ověření myšlenek navrhovaných nedávno zesnulým M. Görgem (1979: 153–154).

Po zasazení památky do kontextu chrámu a předpokládané rekonstrukci jeho výzdoby byl zjištěn symbolický charakter „Egejského seznamu“. Autorka předpokládá, že koncepce chrámu, navzdory prohlášení na soše Amenhotepa syna Hapuova, vycházela z koncepce jeho předchůdců. Jasně pozorovatelný proces solarizace lze vystopovat již v chrámu Hatšepsuty

²⁸ Např. CLINE 1991; CLINE – STANNISH 2011.

²⁹ Nejuceleněji WASCHMANN 1987; česky také viz BĚLOHOUBKOVÁ 2014.

v Dér el Bahrí (KARKOWSKI 2003), z koncepce jejího chrámu si stavitelé Amenhotepa III. vypůjčili myšlenku otevřeného slunečního dvora, s nímž se však setkáváme i ve Staré říši, z níž nejspíše čerpala inspiraci i královna Hatšepsut. Amenhotep III. navázal na Hatšepsut i v dekoraci, když použil motivy božského zrození krále a korunovace. Oba tyto zmíněné fenomény můžeme opět nalézt již ve Staré říši.³⁰ Dalším společným vodítkem, které spojuje období bezprostředních předchůdců s Amenhotepem III. a zároveň s 5. dynastií je nález sochy hrocha, který odkazuje na Svátek bílého hrocha zobrazený ve slunečním chrámu panovníka Niuserrea v Abú Ghurábu (ALTENMÜLLER 1994).

Také z koncepce samotného otevřeného dvora chrámu na Kóm el-Hittánu jasně vyvstává jeho symbolická funkce. Po analýze dochovaných zbytků sochařské výzdoby a pomocí paralel chrámu v Solebu, svatyně Muty v chrámu v Luxoru Amenhotepa III. a zádušního chrámu Hatšepsuty se autorka domnívá, že tento otevřený dvůr symbolicky sloužil ke korunovaci a skrze ni k obnově královského majestátu. Při tomto aktu jsou na reliéfech zpodobněny bohyně se lví hlavou, čímž autorka vysvětluje nálezy soch bohyně Sachmety v prostoru chrámu. Pro vyjádření myšlenky, že vláda panovníka byla všudypřítomná, mohlo být využito motivu spoutaných zajatců s toponymy. Tyto seznamy navíc původně sloužily jako podstavec pro sochu panovníka, což by vizuálně znázorňovalo myšlenku, která se v egyptském umění objevuje již od predynastického období, a tou je panovník, který symbolicky šlape po cizích národech, a tím udržuje řád *mꜣt*.

Autorka se domnívá, že další důkladná studie chrámu by mohla přispět k diskuzi o zbožštění Amenhotepa III. již za života, jak je zobrazeno v chrámu v Solebu.

Závěrem lze zkonstatovat, že „Egejský seznam“ je třeba vnímat symbolicky. Přítomnost egejských toponym v chrámu značí, že o daných lokalitách Egyptané věděli, ale nelze z nich vyčíst nic bližšího o povaze vztahů mezi oběma civilizačními celky. Také nemusí nutně vypovídat o tom, kdy se Egyptané s těmito názvy setkali poprvé. Autorka se domnívá, že jde o opis staršího pramene. Topografické seznamy je tedy nutno číst jako jeden z možných nástrojů královské ideologie.

³⁰ Viz JANÁK – VYMAZALOVÁ – COPPENS 2011.

5 Seznam použitých zkratk

ÄA Ägyptologische Abhandlungen

AJA American Journal of Archaeology

BAR British Archaeological Reports

BeiträgeBf Beiträge zur ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde

JEA Journal of Egyptian Archaeology

JNES Journal of Near Eastern Studies

LÄ Lexikon der Ägyptologie

MDAIK Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts

OLA Orientalia Lovaniensia Analecta

PES Pražské egyptologické studie

UCLA University California Los Angeles

URK Urkunden des Ägyptischen Altertums

6 Použitá literatura

- ALTENMÜLLER H., 1994. Das „Fest des Weissen Nilferds“ und das „Opfergefilde“, in: BERGER – CLERC– GRIMAL (eds.) *Hommages à Jean LECLANT*, vol. 1, Paris: IFAO, s. 29–44.
- ASTOUR M., 1966. Aegean Place – Names in an Egyptian Inscriptions, *AJA* vol. 70, no. 4, s. 313–317.
- BAINES J., 1997. Temples as symbols, guarantors, and participants in Egyptian civilization, QUIRKE S. (ed.), *The Temple in Ancient Egypt, New discoveries and recent reseach*, London: British Museum Press, s. 216–241.
- BARD K. A., 1999. *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London: Routledge.
- BELL L., 1985. Luxor Temple and the Cult of the Royal Ka, *JNES* 44, Chicago: University Chicago Press, s. 251–294.
- BĚLOHOUBKOVÁ D., 2014, „Egejský seznam“ – Symbolická nadvláda či diplomacie?, *PES XII*, (v tisku).
- BERNAL M., 1991. *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, vol. II: The Archaeological and Documentary Evidence, New Brunswick.
- BERNAL M., 2001. *Black Athena Writes Back*, Duke University Press.
- BONNET H., 1952. *Reallexikon der Ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin: Walter de Gruyter & CO.
- BRUNNER H., 1964. *Die Geburt des Gottkönigs: Studien zur Überlieferung eines Altägyptischen Mythos*, [ÄA 10], Wiesbaden: Harrassowitz.
- BRYAN B., 1997. The statue program for the mortuary temple of Amenhotep III, QUIRKE S. (ed.), *The Temple in Ancient Egypt, New discoveries and recent reseach*, London: British Museum Press, s. 57–81.
- CLINE E. H., 2009. *Sailing the Wine – Dark Sea: International trade and the Late Bronze Age Aegean* [BAR S 591], Oxford: Archeopress.
- CLINE E. H., 1991. A Possible Embargo Against Mycenaeans, *Historia XL*, Tübingen: Franz Steiner Verlag, s. 68–74.
- CLINE E., STANNISH S. M., 2011. „Sailing the Great Green Sea? Amenhotep III’s „Aegean List“ from Kom el-Hetan, Once More , *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, vol. 3:2, s. 6–16.

- DARNELL J.C., 2010. *Opet Festival*, UCLA přístupné elektronicky: <http://escholarship.org/uc/item/4739r3fr> (citováno 5. 5. 2014).
- DERCHAN-URTEL, M.T. 1980. Ikonographie, *LÄ III*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 128–187.
- EDEL E., 1966. *Die Ortsnamenlisten aus dem Totentempel Amenophis III.*, [Bonner Biblische Beiträge], Bonn: Hanstein.
- EDEL E., GÖRG M., 2005. *Die Ortsnamenlisten im nörlichen Säulenhof des Totentempels Amenophis III*, [ÄA 50], Wiesbaden: Harrassowitz.
- FRANKFORT H., 1948. *Kingship and the Gods, A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature*, Chicago: The University Chicago Press.
- GARDINER A., 1938. The House of Life, *JEA* 24, s. 157–179.
- GAYET A. J. M. P., 1894. *Le Temple du Louxor: Constructions d'Aménophis III.*, Paris: Leroux.
- GELB – LANDSBERGER – OPPENHEIM – REINER, 1998. *The Assyrian Dictionary of Oriental Institute of the University of Chicago*, Chicago: Oriental Institute.
- GOREN – BUNIMOVITZ – FINKELSTEIN – NA'AMAN, 2004. Alashiya, in: GOREN – FINKELSTEIN – NA'AMAN, *Inscribed in Clay: Provenance Study of the Amarna Letters and other Ancient Near East Texts*, Tel Aviv: Tel Aviv University, s. 48–76.
- GÖRG M., 1989. *Beiträge zur Zeitgeschichte der Anfänge Israels: Dokumente–Materialien–Notizen*, [Ägypten und Altes Testament 2], Wiesbaden: Harrassowitz.
- GÖRG M., 1979. Identifikation von Fremdnamen: Das methodische Problem am Beispiel einer Palimpsestschreibung aus dem Toteltempel Amenophis III., in: Wuckelt – Seyfried (eds.), *Festschrift Elmar Edel*, Bamberg: T. Kurt Urlaub, s. 152–173.
- GUNDLACH R., 1997. Zum Tempelbauprogramm Amenophis' III., in: SHAFER B. E. (ed.), *Temples of Ancient Egypt*, London: I.B. Tauris Publishers, s. 89–100.
- GUNGLACH, R. – ROCHHOLZ, 1994. (eds.), 1994. *Ägyptische Tempel – Struktur, Funktion und Programm (Akten der Ägyptologischen Templeltagungen in Gosen 1990 un in Mainz 1992)*, [Hildesheimer Ägyptologische Beiträge 37], Hildesheim: Gestenberg Verlag.
- HAENY G., 1981. *Untersuchungen im Totentempel Amenophis' III.* [BeiträgeBf 11], Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- HAENY G., 1997. New Kingdom „Mortuary Temples“ and „Mansions of Millions of Years“, in: SHAFER B.E.(ed.), *Temples of Ancient Egypt*, London: I.B. Tauris Publishers, s. 86–126.
- HAENY G., 1981, *Untersuchungen im Totentempel Amenophis' III.*, [BeiträgeBf 11], Wiesbaden: Steiner.

- HAIDER P., 2008. Existierte ein „Groß-Ionien“ um 1360 v. Ch.? Zu neuen Fremdvölkerlisten im „Millionenjahrhaus“ Amenophis´ III. in Theben–West, in: MAURITSCH – PETERMANDL (eds.), *Antike Lebenswelten: Konstanz – Wirkungskraft. Festschrift für Ingomar Weiter zum 70. Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz, s. 667–681.
- HELCK W., – OTTO E., 1975. *Lexikon der Ägyptologie B. I*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- HELCK W., 1979. *Die Beziehungen Ägyptens und Vorderasiens zur Ägäis bis 7. Jahrhundert v. Chr.*, [Erträge der Forschung 120], Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- PROSECKÝ 1999. *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha: Libri.
- JANÁK J., 2009. *Staroegyptské náboženství I: Bohové na zemi a v nebesích*, Praha: Oikúmené.
- JANÁK J., 2010. Chaos a ne – řád ve starém Egyptě, VÍTEK T. – STARÝ J. – ANTALÍK D. (eds.), *Řád a chaos v archaických kulturách*, [Svět archaických kultur VI], Praha: Herrmann & synové, s. 129–144.
- JANÁK – VYMAZALOVÁ – COPPENS, 2011. *The Fifth Dynasty 'sun temples' in a broader context*, in: BÁRTA – COPPENS – KREJČÍ (eds.) *Abusir and Saqqara in the Year 2010/1*, Prague: Czech Institute of Egyptology, s.430–442.
- JOHNSON W. R., 1998, Monuments and Monumental Art under Amenhotep III: Evolution and Meaning, O´CONNOR D. – CLINE E. H., *Amenhotep III: Perspectives on His Reign*, Ann Arbor: University of Michigan Press, s. 63–94.
- KAISER W., 1988. Zum *ḥb ḥd.t*, *MDAIK 44*, Mainz: Philipp von Zabern, s. 121–124.
- KARKOWSKI J., 2003. *Deir el- Bahari VI, The Temple of Hatšepsut: The Solar Complex*, Varsovie: Éditions Neriton.
- KITCHEN K., 2009. „Egyptian New – Kingdom Topographical Lists: An Historical Resource with „Literary“ Histories, in: Brand – Cooper (eds.) *Causing his name to live: Studies in Egyptian Epigraphy and History, in Memory of William J. Murnane*, Boston: Brill, s. 129–135.
- KITCHEN K., 1965. Theban Topographical Lists, Old and New, *Orientalia 34*, 1–9.
- KITCHEN K., 1975. *Ramesside Inscriptions, Historical and Biographical I*, Oxford: Blackwell.
- KITCHEN K., 1979. *Ramesside Inscriptions, Historical and Biographical II*, Oxford: Blackwell.
- KOZLOFF A.P., 2012. *Amenhotep III: Egypt's Radiant pharaoh*, Cambridge: Cambridge University Press.

- KYRIAKIDIS E., 2002. „Indications on the Nature of the Language of the Keftiw from Egyptian Sources, *Ägypten und Levante* 12, Wien: Verlag der Akademie Wissenschaft, s. 211–220.
- LANDGRÁFOVÁ R., 2004. Svět pro sochy egyptského panovníka. Fragments fajánsových výplní ze zádušního chrámu krále Neferefre, *PES III*, Praha: České národní egyptologické centrum, s. 49–53.
- LEFKOWITZ, M. – ROGERS, G.M. (eds.), 1996. *Black Athena Revisited*, North Carolina: University of North Carolina Press.
- LEITZ Ch., 2002. *Lexikon der Ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen*, Band I, [OLA 110], Leuven: Peeters Publishers & Department of Oriental Studies.
- LICHTHEIM M., 1975. *Ancient Egyptian Literature I: The Old and Middle Kingdoms*, Berkeley: University of California Press.
- MERRILLEES R. S., 1972. Aegean Bronze Age Relations with Egypt, *AJA vol. 76, No.3*, s. 281–294.
- O’CONNOR D. – CLINE E. H., 1998. *Amenhotep III: Perspectives on His Reign*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- O’CONNOR D., 1998. The City and the World, in: O’CONNOR D. – CLINE E. H., *Amenhotep III: Perspectives on His Reign*, Ann Arbor: University of Michigan Press, s. 125 – 172.
- OSING J., 1982. Strukturen in Fremdländerlisten, *JEA* 68, s. 77–80.
- OSING J., 1992. *Aspects de la Culture Pharaonique: Quarte leçons au Collège de France (Février – mars 1989)*, [Mémoires de l’Académie des Inscriptions et Belles– Lettres, Nouvelle Série, T. XII] , Paris: Boccard.
- PETRIE, W. M. F., 1953. *Ceremonial Slate Palletes*, London: British School of Egyptian Archaeology.
- REDFORD D. B., 1982. A Bronze Age Itinerary in Transjordan“, *SSEAJ* 12:2, Toronto: Benben Publications, s. 55–74.
- SASSON J. M. (ed.), 1995. *Civilizations of the Ancient Near East*, New York: Charles Scribner’s Sons.
- SETHE K., 1984. *Urkunden der 18. Dynastie*, Berlin: Akademie Verlag.
- SHAFFER B.E. (ed.), 1997. *Temples of Ancient Egypt*, London: I.B. Tauris Publishers.
- SCHIFF GIORGINI M., 1998. *Soleb V, Le Temple: bas – relief et inscriptions*, Caire: Institut Français d’Archéologie Orientale.

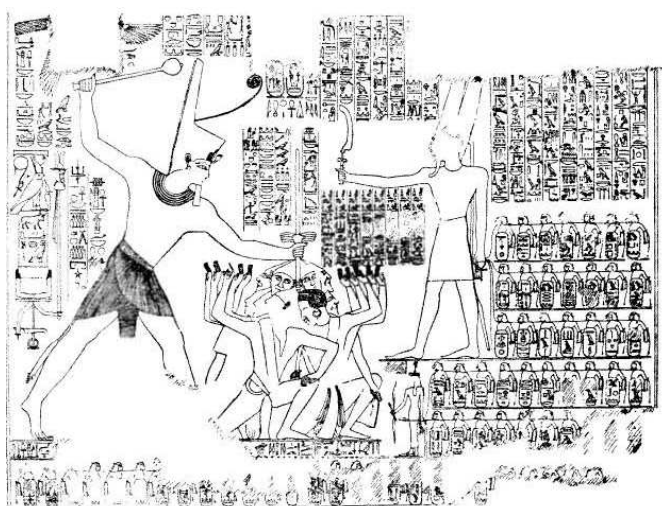
- SCHIFF GIORGINI M., 2002. *Soleb III, Le Temple: description*, Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale.
- SCHIFF GIORGINI M., 2003. *Soleb IV, Le Temple: plans et photographies*, Caire: Institut Français d'Archéologie Orientale.
- SIMONS J., 1937. *Handbook for the study of Egyptian topographical lists relating to Western Asia*, Leiden: Brill.
- SOUROUZIAN H. – STADELMANN R., 2003. The Temple of Amenhotep III at Thebes, Excavation and Conservation at Kom el-Hettân (Second report on the third and fourth seasons in 2000/2001 and 2002), *MDAIK 59*, Mainz am Rhein:Philipp von Zabern, s. 425–446.
- SOUROUZIAN H. – STADELMANN R., 2007. Die Memnonkolosse und der Totentempel Amenophis´III. in Theben, in: DREYER G. – POLZ D. (eds.), *Begegnung mit der Vergangenheit 100 Jahre in Ägypten: Deutsches Archäologisches Institut Kairo 1907– 2007*, Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, s. 251–259.
- SOUROUZIAN H., STADELMANN R., (eds.) 2004. The Temple of Amenhotep III at Thebes – Excavation and Conservation at Kom el-Hettân – Third Report on the Fifth Season in 2002/2003, *MDAIK 60*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 171– 236.
- SOUROUZIAN – STADELMANN, 2005. Recent Discoveries and new Southern Place Names at the Mortuary Temple of Amenhotep III, Kom el-Hettân, *Sudan & Nubia 9*, s. 76–81.
- SOUROUZIAN – STADELMANN, 2001. Der Totentempel Amenophis´ III. in Theben Grabungen und Restaurierung am Kom el-Hettân, *MDAIK 57*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 271–280.
- SOUROUZIAN H. – STADELMANN R., 2007. The Temple of Amenhotep III at Thebes, Excavation and Conversation at Kom el-Hettân, *MDAIK 63*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, s. 247–335.
- STADELMANN R., 1979. Totentempel un Millionenjahrhaus in Theben, *MDAIK 35*, Main: Philipp von Zabern, s. 303–322.
- STADELMANN R., 1986. Totentempel III, *LÄ VI*, s. 707–711.
- STRANGE J., 1980. *Caphor/Keftiu: A new investigation*, [Acta Theologica Danica XIV] Leiden: Brill.
- TROY L., 2006. Religion and Cult during the Time of Thutmose III, in: CLINE, E. – D. O'CONNOR, *Thutmose III, A New Biography*, Michigan: University Michigan Press, s. 123–182.

VERNER M., 2010. *Chrám světa*, Praha: Academia.

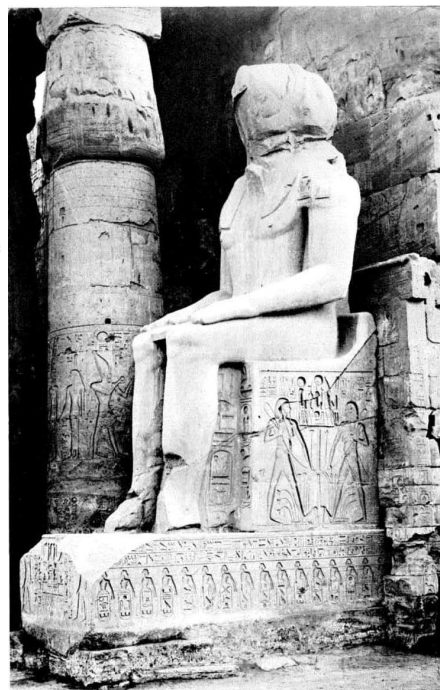
VYMAZALOVÁ H. – COPPENS F., 2011. *Moudrost svitků boha Thovta: Vědecké poznání za vlády faraonů*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.

WASCHMANN S., 1987. *Aegeans in the Theban Tombs [OLA 20]*, Leuven: Peeters.

7 Obrazová příloha

Obr. 1 I. typ toponym (SIMONS 1937: 5)

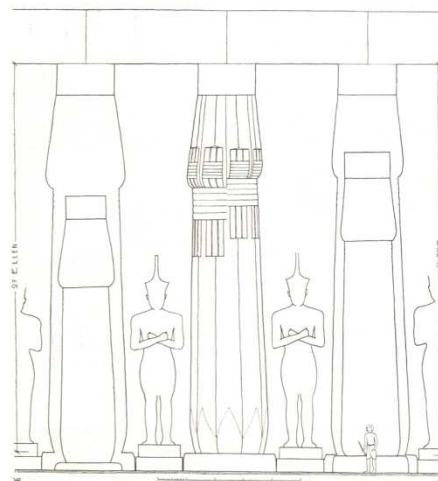

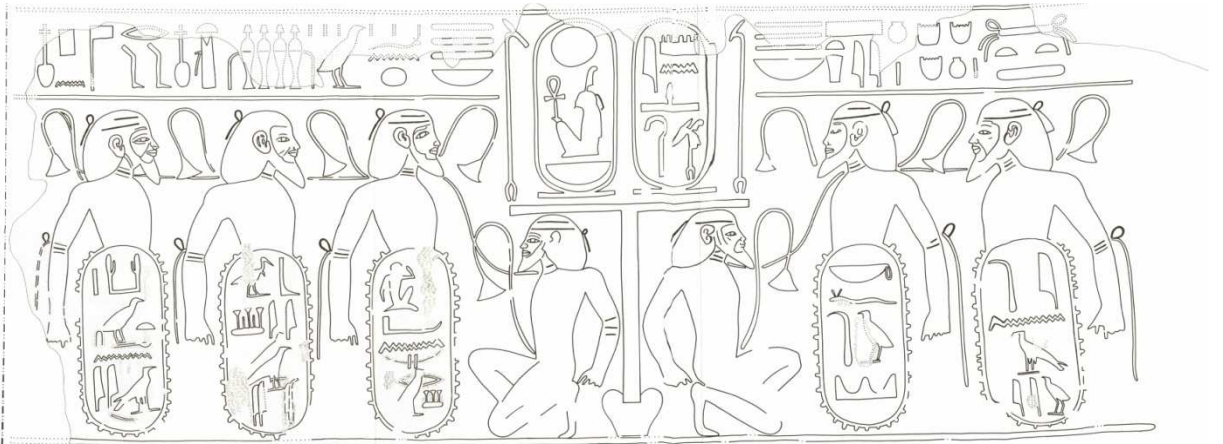
Obr. 2 IV. typ toponym (SIMONS 1937: 1)

Obr. 3 V. typ toponym (SIMONS 1937: 10)

Obr. 4 Sochy v intercolumniích
(HAENY 1981: 24)

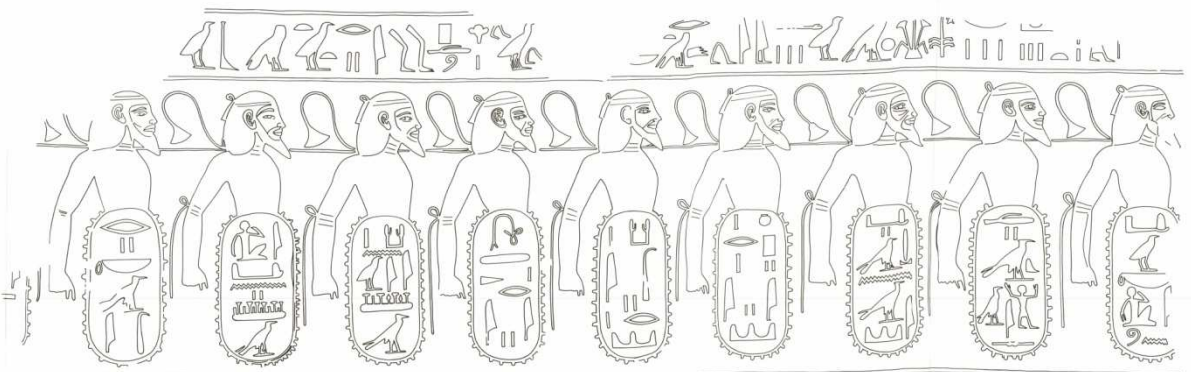

Obr. 5 „Egejský seznam“ (EDEL – GÖRG 2005: Tf. 13)

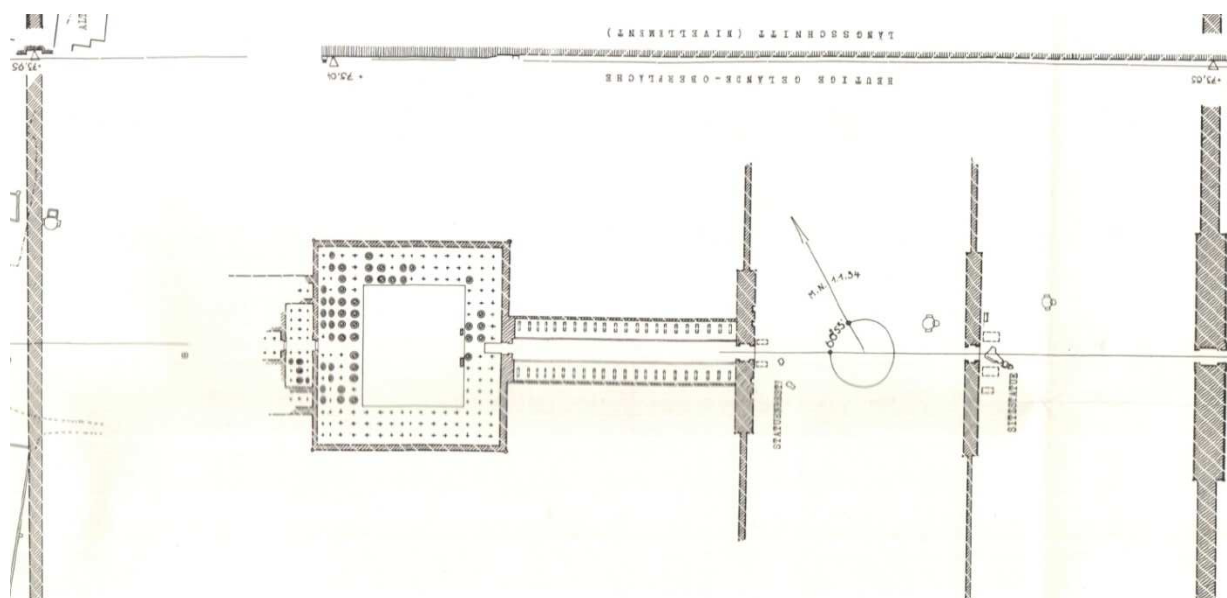
Obr. 6 Části G_N seznamu (STADELMANN – SOUROUZIAN 2007: Taf. 41)

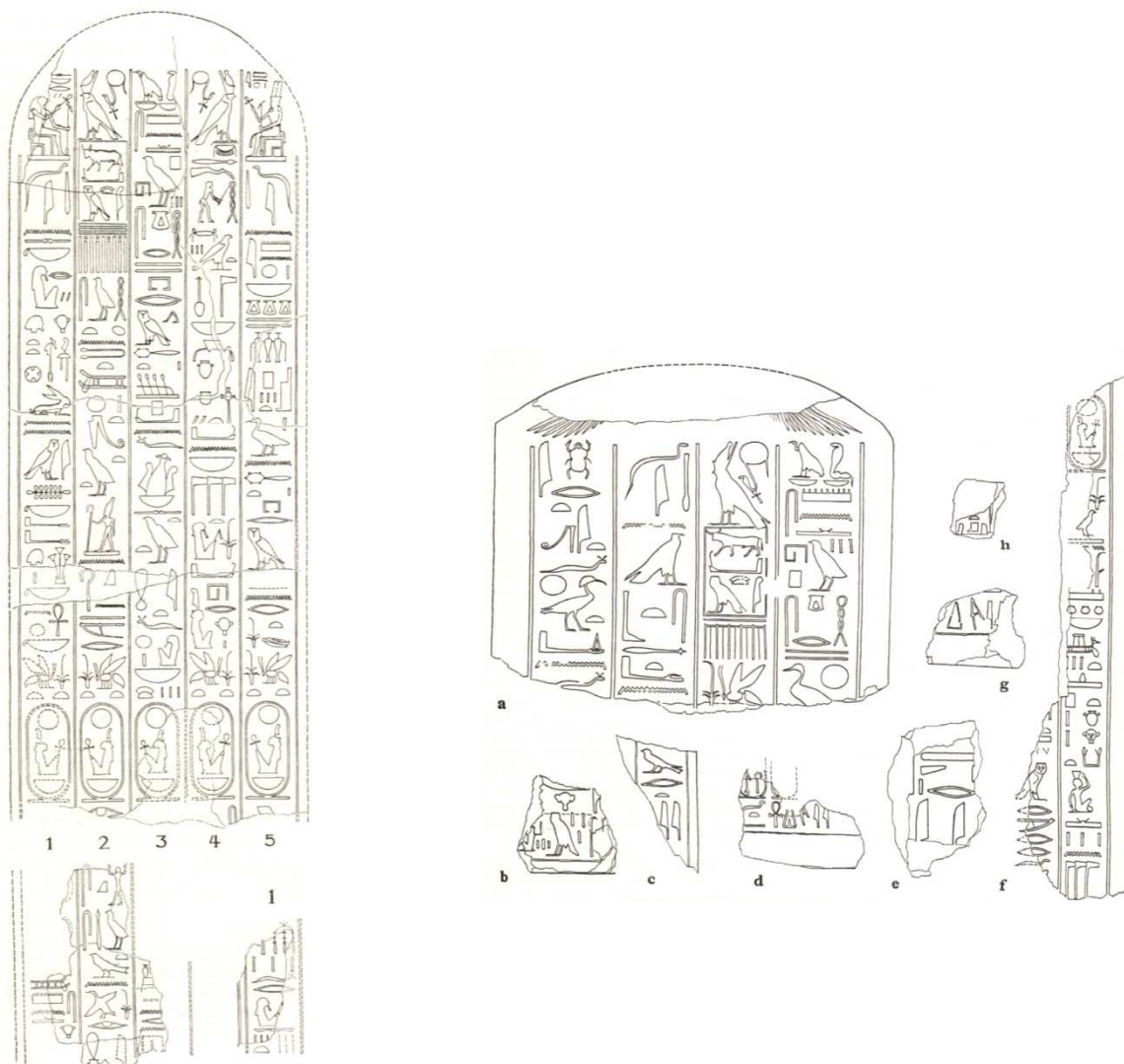
Obr. 7 „Egejský seznam (EDEL-GÖRG 2005: Taf. 14)

Obr. 8 „Egejský seznam“ (CLINE — STANNISH 2011: 9)

Obr. 9 Půdorys chrámu na Kóm el-Hittánu (HAENY 1981: Pl.1)

Obr. 11 Zádový pilř (HAENY 1981: 114)

Obr. 10 Triáda Sachmet, Amon, Amaunet (HAENY 1981: 58)

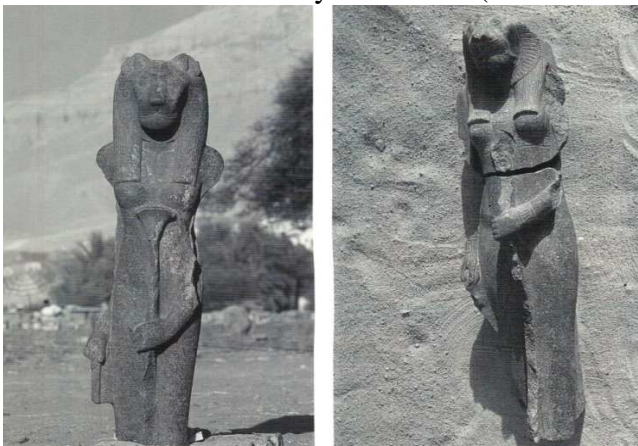
Obr. 12 Královna Teje (STADELMANN – SOUROUZIAN 2004: Taf.26)

Obr. 13 Podstavec sochy (STADELMANN – SOUROUZIAN 2004: Taf. 30)

Obr. 14 Panovník s bohyní Asbetou (BRYAN 1997: Pl.17)

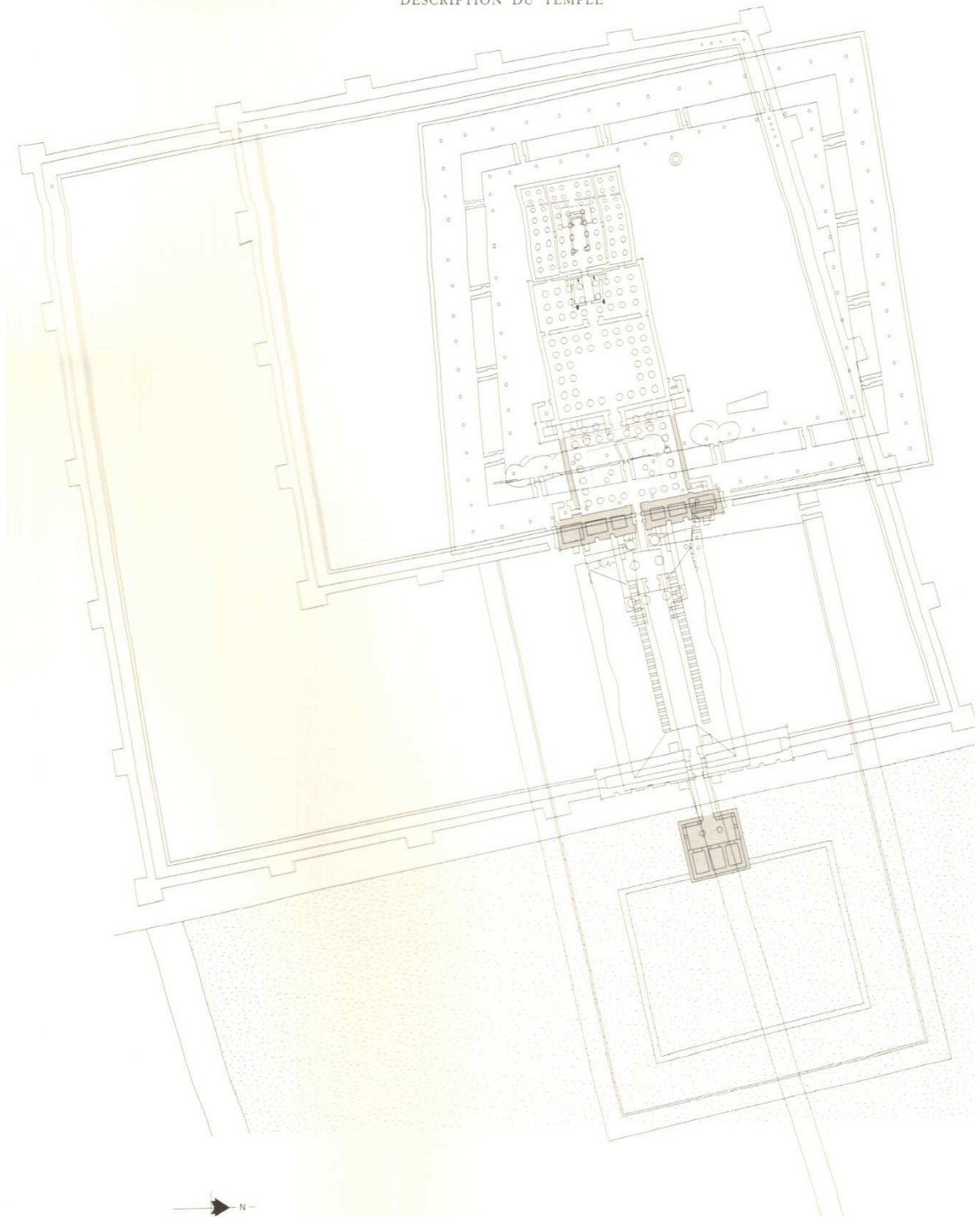

Obr. 15 Bohyně Sachmet (STADELMANN – SOUROUZIAN 2004: Taf. 32)

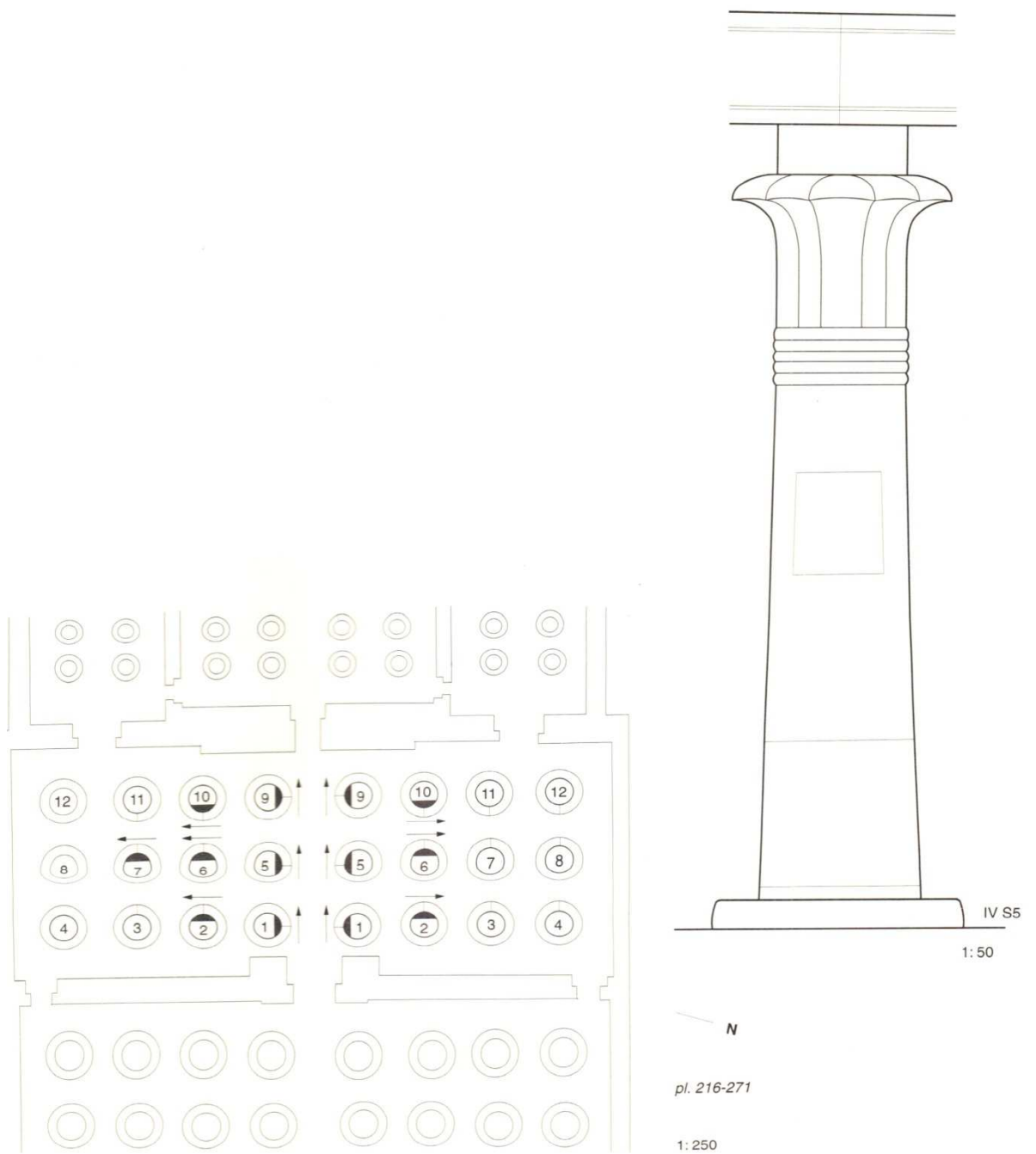

Obr. 16 Alabastrový hroch (STADELMANN – SOUROUZIAN 2007: Taf.36)

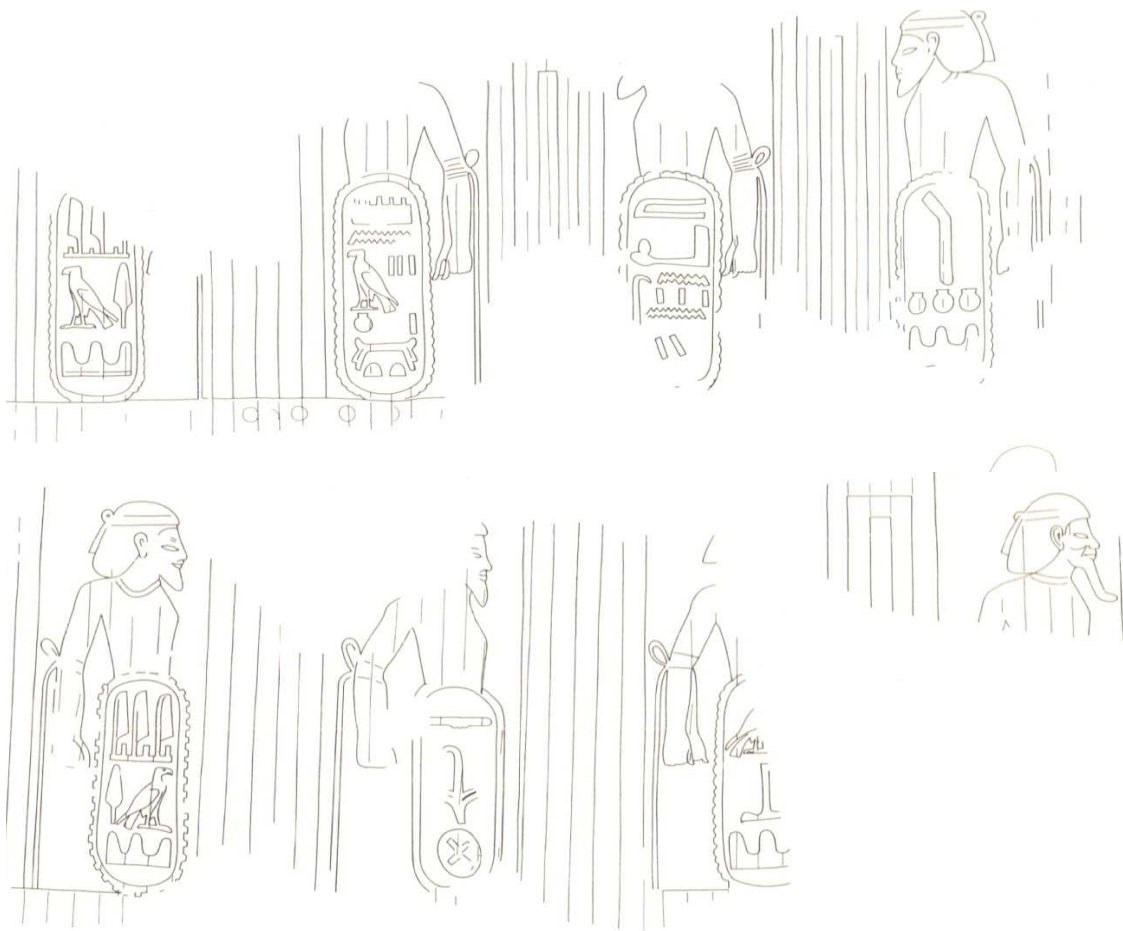
DESCRIPTION DU TEMPLE

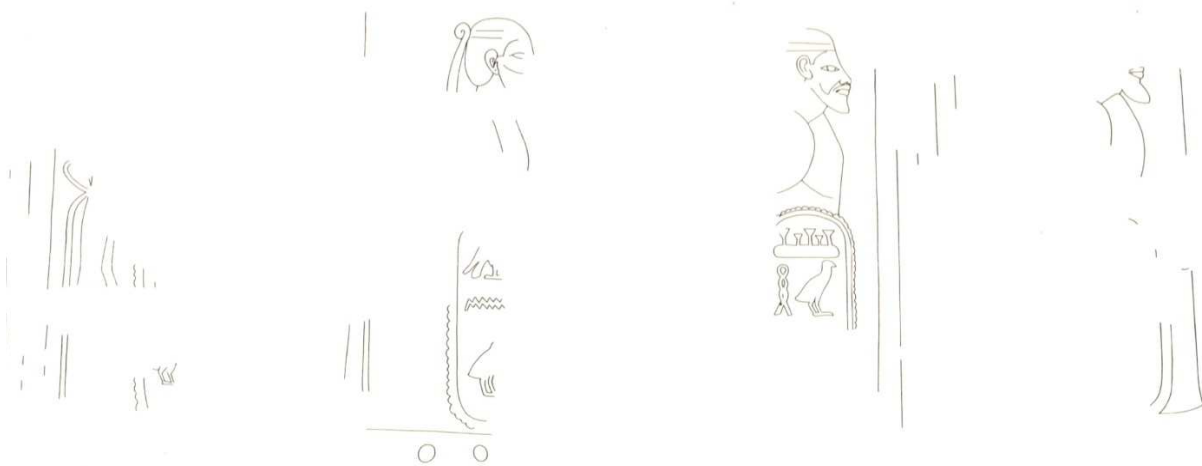
Obr. 17 Chrám v Solebu (SCHIFF GIORGINI 2003: 7)

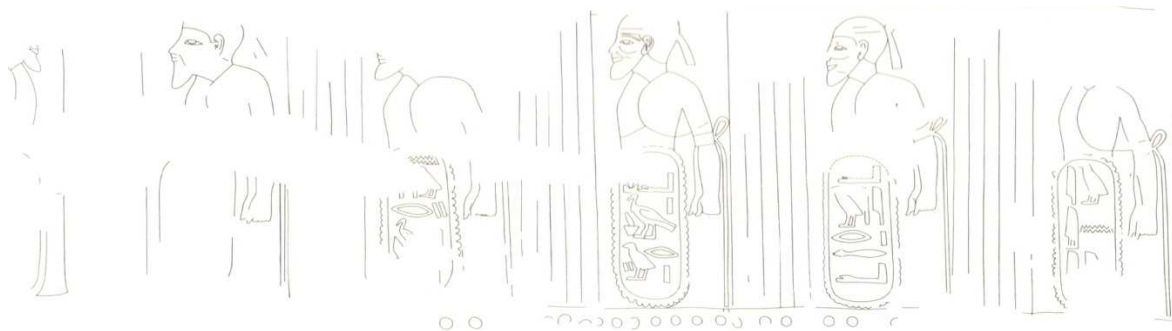

Obr. 18 Hypostyl chrámu (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 215)

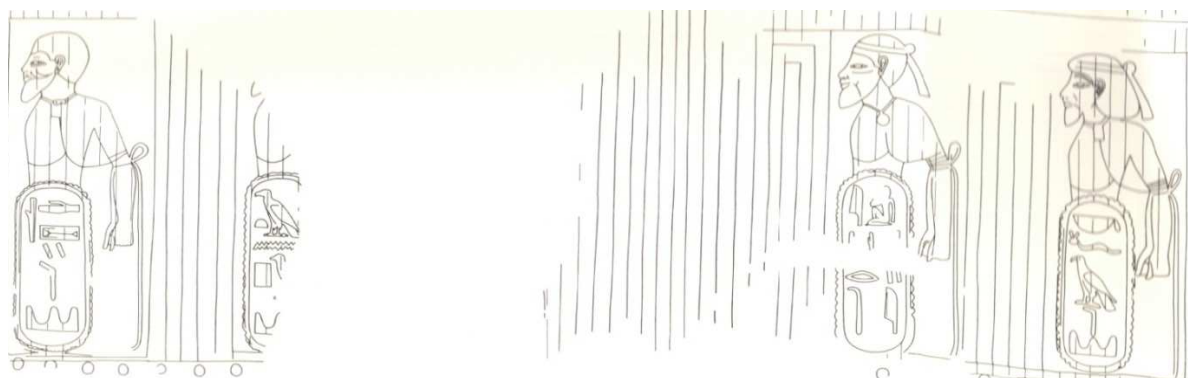
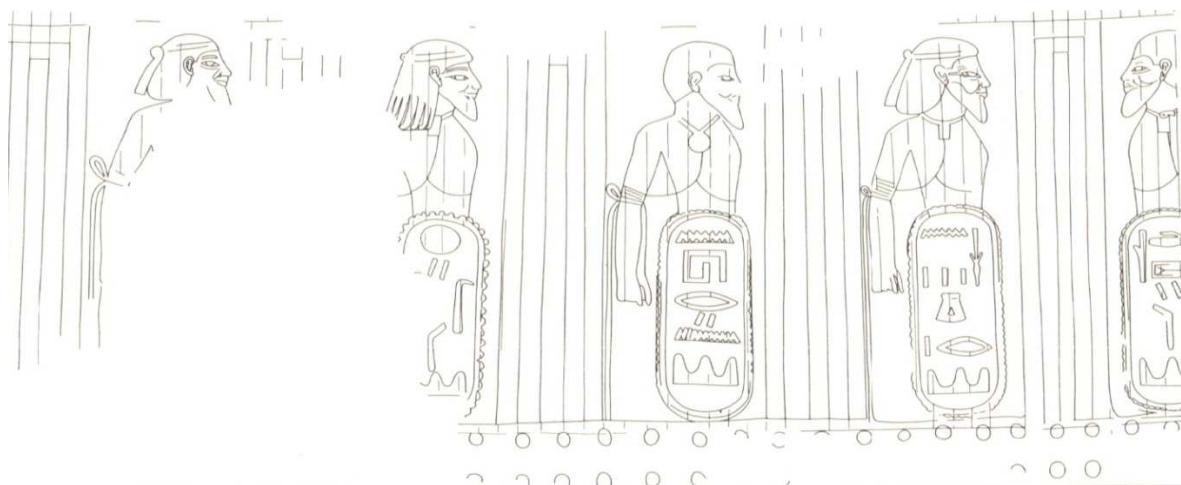

Obr 19 Toponyma ze sloupu N₁ (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 216–217)

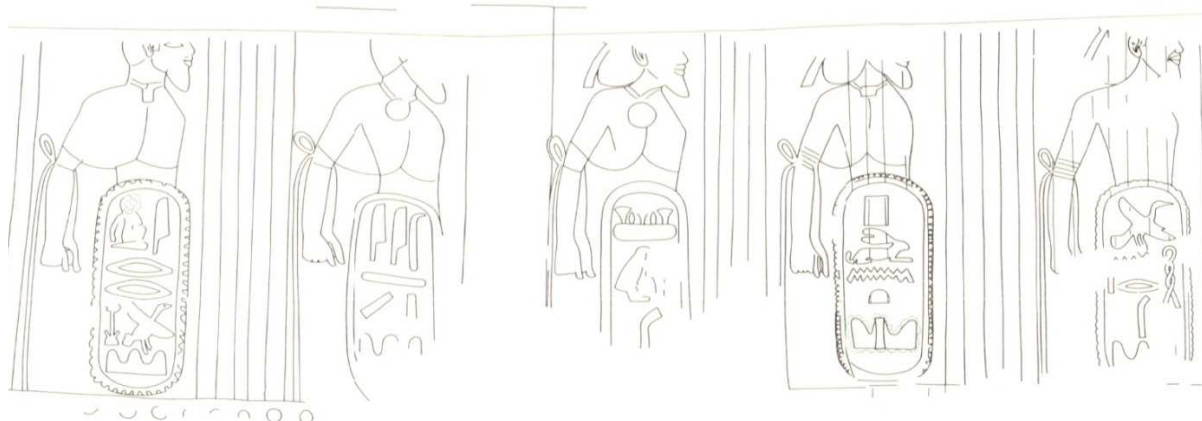

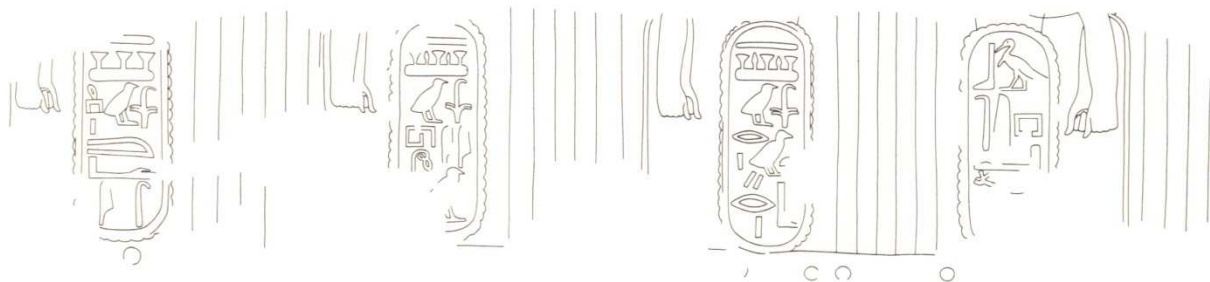
Obr. 20 Toponyma ze sloupu N₂ (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 218–219)

Obr. 21 Toponyma ze sloupu N₅ (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl.223; 225)

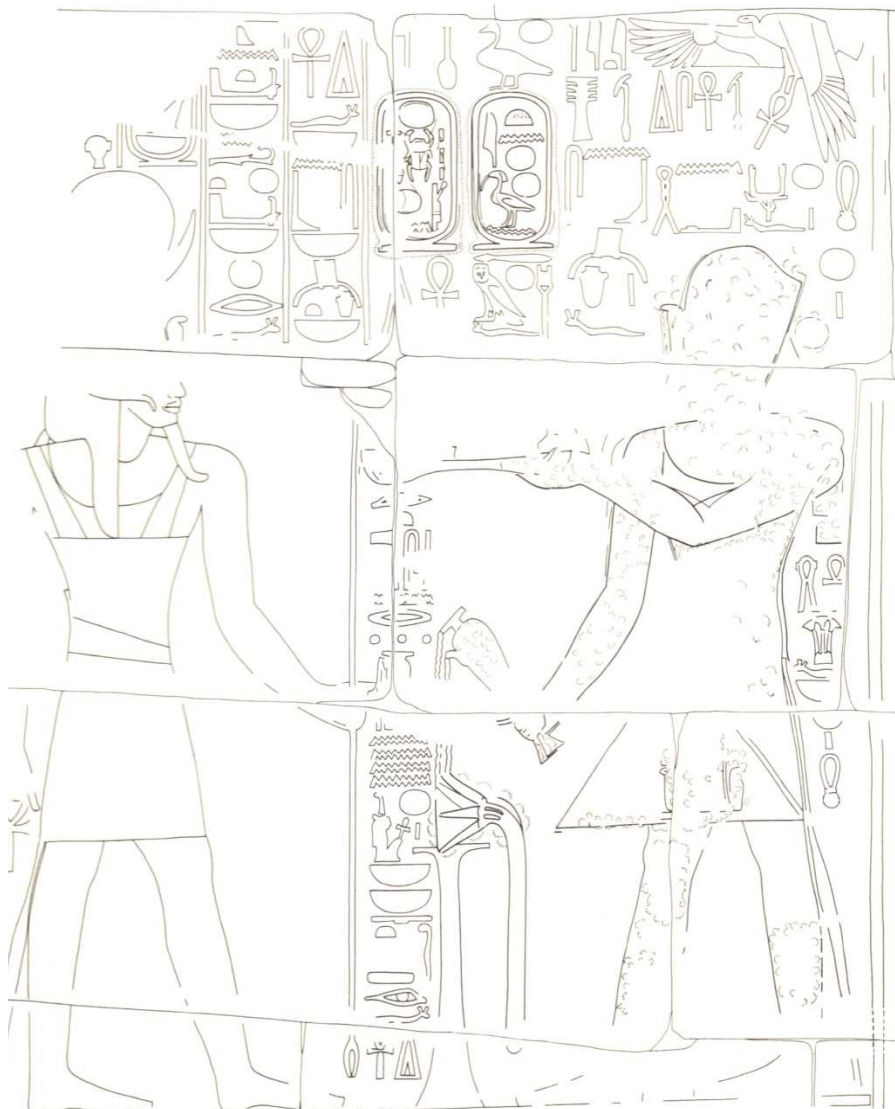
Obr. 22 Toponyma ze sloupu N₉ (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 230)

Obr. 23 Toponyma ze sloupu N₄ (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 221)

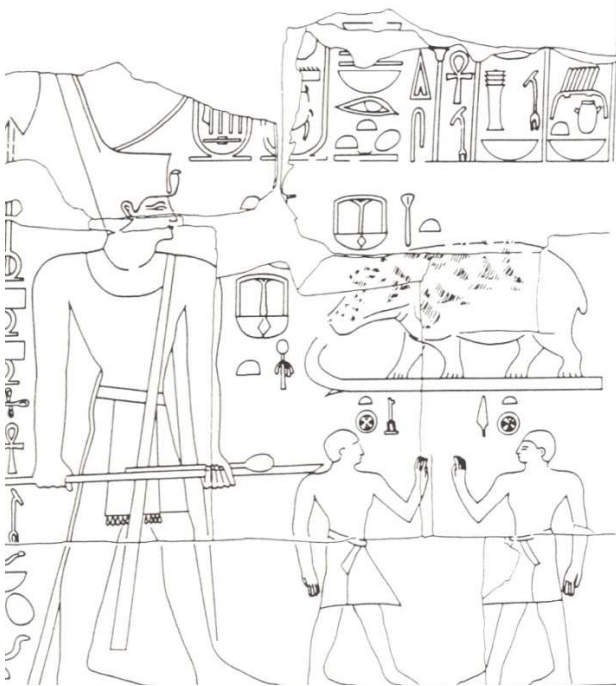
Obr. 24 Panovník při korunovaci (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 5)

Obr. 25 Panovník před božstvem Nebmaatrem (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl.21)

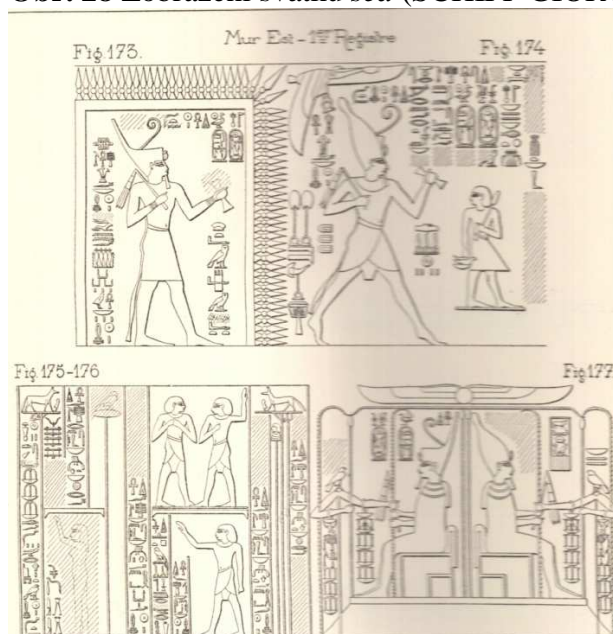
Obr. 26 Panovník a bůh Nebmaatre (SCHIFF GIORGINI 1998: Pl. 22)

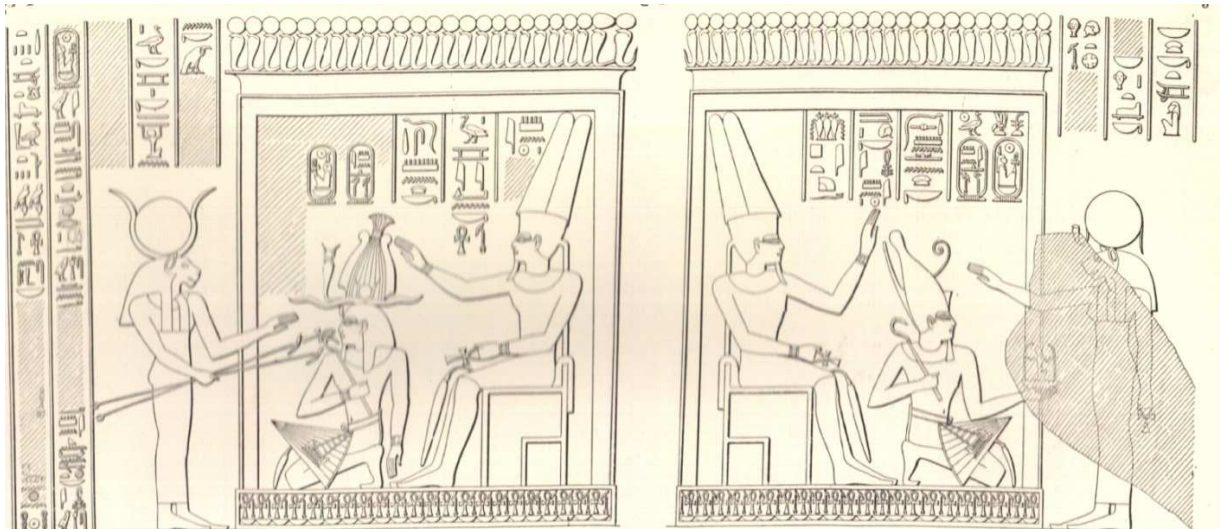
Obr. 27 Zobrazení svátku bílého hrocha z Karnaku (ALTENMÜLLER 1994: 31)

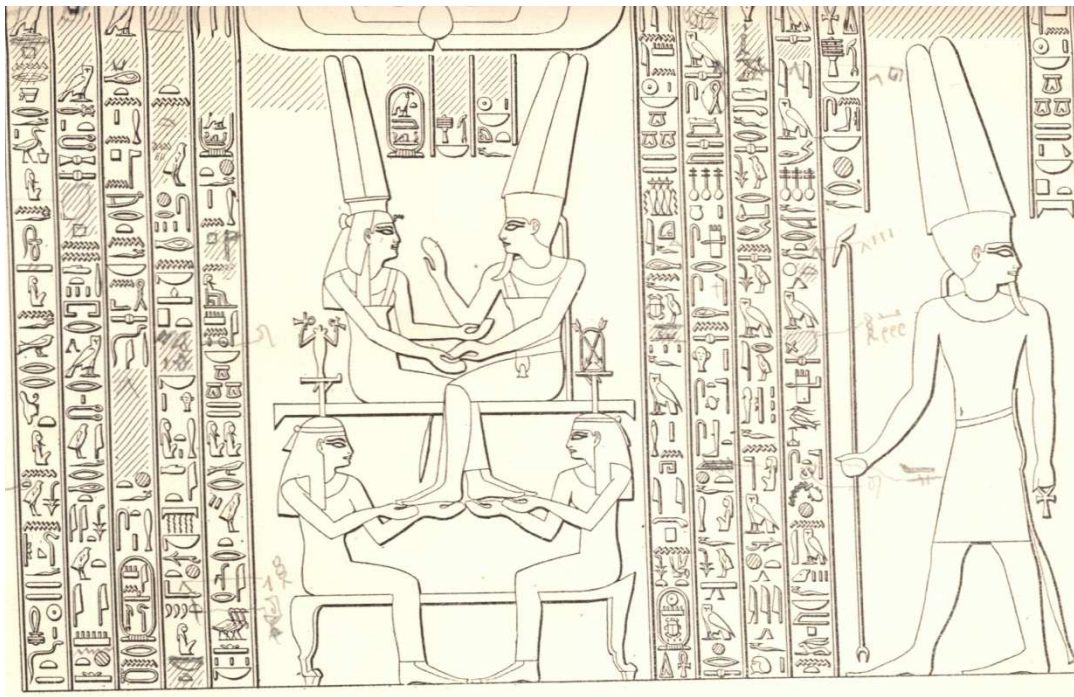
Obr. 28 Zobrazení svátku *sed* (SCHIFF GIORGINI 1998: 97)

Obr. 29 Zobrazení svátku *sed* (GAYET 1894: Pl. LXXI)

Obr. 30 Zobrazení korunovace (GAYET 1894: Pl. XXI)

Obr. 31 Božské zrození panovníka (GAYET 1894: LXIII)

8 Přílohy

Tab. I Přehled toponym z chrámu Amenhotepa III. na Kóm el-Hittán (podle: EDEL – GÖRG, 2005)

	List	Přepis	Překlad
1	A _{N1}	<i>s3ngr</i>	Šanhara
2	A _{N2}	<i>Nhr</i>	Naharína
3	A _{N3}	<i>(pdtjw)šw</i>	lučišníci stejně jako u L 6, je možné, že šlo o pohraniční strážu u Horových cest?
4	A _{N4}	<i>ṭelmi fr^cgmentální</i>	?
5	A _{N5}	<i>kj-r^c-k3-m (š)3</i>	Karchemiš
6	A _{N6}	<i>h3-r^c-bw</i>	Aleppo
7	A _{N7}	<i>nw-g3-s3</i>	Nuhašše
8	A _{N8}	<i>b3-r^c-(g)3</i>	Barga (S.Sýrie)
9	A _{N9}	<i>tw-n3-n3-p3</i>	Tnnb (Stř. Sýrie), z Eblajských textů by mohlo jít o Dunanab (Edel-Görg, 2005:40)
10	A _{N10}	<i>j-m-tj</i>	Chamát v povodí Orontu, Amad v Eblajských textech, dnešní Hama
11	A _{N11}	<i>ht</i>	Chetitě
12	A _{N12}	<i>Jr-tw-(g)</i>	Arduka (Jihozápadní MA)
13	A _{N13}	?	?
14	A _{N14}	?	?
15	A _{N1}	<i>h3jw-nbwt</i>	? Je možné že Foiníkie
16	A _{N2}	?	?
17	A _{N3}	?	?
18	A _{N4}	?	?
19	A _{N5}	?	?
20	A _{N6}	<i>pdtjw-šw</i>	Lučišníci
21	A _{N7}	?	?
22	A _{N8}	?	?
23	A _{N9}	<i>Mn(tw) nw stt</i>	Asiaté MnTw
24	A _{N10}	?	?
25	A _{N11}	?	?
26	A _{N12}	<i>(J)-r^c-tw</i>	Arzawa
27	A _{N13}	<i>J-s-sw-r^c</i>	Aššur
28	A _{N14}	?	?(snad Tanaja)
29	A _{N15}	?	?(snad Alašija)
30	A _{N16}	?	?
31	A _{N17}	?	?
32	B _{N1}	<i>tj-hj-sj</i>	Tachši z Am.dopisů, jižně od Kadeše
33	B _{N2}	<i>jj-nw-š-mw</i>	Januamma z Am. Dopisů, Jarmuk
34	B _{N3}	<i>tj-ms-k3</i>	Damašek EA dumašqa
35	B _{N4}	<i>j-(t)wr-r^c-š</i>	Basan mod. Dera na Jarmuku
36	B _{N5}	<i>b-d3-rwn</i>	V. oblast Jordánu Bosra, Amar.dop. Bursuna
37	B _{N6}	<i>k3-jn-jw</i>	JV od Tyru dn. Chirbet Kana, Amar. dop. Qanu
38	B _{N7}	<i>tw-n-bw</i>	z Amar. dopisů Tunip
39	B _{N8}	<i>j-tw-r^c</i>	Atarhe, nedaleko Alalachu
40	B _{N9}	<i>j-k3-d3</i>	Katwa

41	B _{N10}	<i>j-m-š-w-n3</i>	Gabal el-Drus, Imtan
42	B _{N11}	<i>s3-rw-n3</i>	Sarona? Oblast Transjordání?
43	B _{N12}	<i>s3-rw-n3 d3-m-k3</i>	Transjordání?
44	B _{N13}	?	?
45	B _{N14}	?	?
46	B _{N15}	?	?
47	B _{N16}	?	?
48	B _{N17}	?	?
49	B _{N1}	<i>jj-š3-pj-j3-r^c</i>	
50	B _{N2}	<i>rw-g3-d3-j</i>	Ruhizzi nedaleko Katny
51	B _{N3}	<i>kj-n-t3-jw-tj</i>	Kanzata nedaleko Alalachu
52	B _{N4}	<i>3-rw-d3-n^c</i>	
53	B _{N5}	<i>m-d3-w-n-3</i>	
54	B _{N6}	<i>dj-r3</i>	Tyros?
55	B _{N7}	<i>k3-m-w-rj-m</i>	Gamala?
56	B _{N8}	<i>dj-jw</i>	Taja? Chattina, nedaleko Aleppa mod. Kefr Tai?
57	B _{N9}	<i>3-s-tj-r^c-tw</i>	Aštarót, V od Genezaretského jezera
58	B _{N10}	<i>hw-jj-k3-r^c-jj-n</i>	Bét-Šemeš? Tell er-Ruweise, mod. Chirbet?
59	B _{N11}	<i>3-k3r-3bw-tj</i>	Araba-Senke? J od Mrtvého moře?
60	B _{N12}	<i>h3-r^c-ty-tj</i>	Hadara
61	B _{N13}	<i>m-rj-3w</i>	Chirbet Kurmán SZ od Mrtvého moře? El-milh V od Beer-šeby
62	B _{N14}		zničeno
63	B _{N15}		zničeno
64	B _{N16}		zničeno
65	B _{N17}		zničeno
66	C _{N1}		Zničeno
67	C _{N2}		Zničeno
68	C _{N3}		Zničeno
69	C _{N4}		Zničeno
70	C _{N5}		Zničeno
71	C _{N6}		Zničeno
72	C _{N7}		Zničeno
73	C _{N8}		Zničeno
74	C _{N9}		Zničeno
75	C _{N10}		Zničeno
76	C _{N11}	<i>(...)3-d</i>	Arwada? Z Assyrských txt
77	C _{N12}	<i>j-m-y-jj</i>	Ammija J od Tripolisu
78	C _{N13}	<i>3-r^c-k3 (t)w</i>	Tell Arpa, S od Tripolisu
79	C _{N14}	<i>kpn</i>	Byblos
80	C _{N1}		Zničeno
81	C _{N2}		Zničeno
82	C _{N3}		Zničeno
83	C _{N4}		Zničeno
84	C _{N5}		Zničeno
85	C _{N6}		Zničeno
86	C _{N7}		Zničeno
87	C _{N8}		Zničeno
88	C _{N9}		Zničeno
89	C _{N10}	<i>h3-w-pj-s3</i>	Habis
90	C _{N11}	<i>3-jj-n š3-šw</i>	někde v oblasti Amky, mezi Libanonem a Antilibanonem

91	C _{N12}	<i>s3-k3-r</i>	Redford- Šikkeron u Josui 15,11 SZ Jutsko
92	C _{N13}	<i>dw-tj-n3</i>	Dotajim?
93	C _{N14}	<i>mw-t</i>	Někde v područí Alalachu
94	C _{N15}	<i>š3-m-^c w-n3</i>	Tell es-semen sv od jezera Chúle
95	C _{N16}		Zůstalo prázdné
96	C _{N17}		Zůstalo prázdné
97	D _{N1}	<i>J-š3-w-r</i>	snad opět Šanhar, Babylónie
98	D _{N2}	?	Ztraceno, předpokládá se, že šlo o Naharínu
99	D _{N3}		Ztraceno, předpokládá se, že šlo o Sasw
100	D _{N4}		Ztraceno, předpokládá se, že šlo o Xt
101	D _{N5}		Ztraceno, předpokládá se, že šlo o JrTw
102	D _{N6}		Ztraceno, předpokládá se, že šlo o Jsswr
103	D _{N7}	<i>p3-j-r3-m-w</i>	země Aram
104	D _{N8}	<i>p3-j-rw-nj-r3-w3y</i>	Lullu
105	D _{N9}	<i>p3 s3-r3 ts</i>	Šuri
106	D _{N10}	<i>p3-r3-š3-w3-š3</i>	Susy???
107	D _{N11}	<i>p3-()3-w3-j-k3</i>	Uruk?
108	D _{N12}	<i>j-š3-w-r</i>	Aššur
109	D _{N13}		Ztraceno
110	D _{N14}		Ztraceno
111	D _{N15}		Ztraceno
112	D _{N16}		Ztraceno
113	D _{N17}		Ztraceno
114	D _{N1}	<i>m-dw-r3 k3-r3k-n</i>	Dúr-Kurigalzu, dn. Akarkúf
115	D _{N2}	<i>b3-bj-r</i>	Babilu, Babylón
116	D _{N3}		Ztraceno
117	D _{N4}		Ztraceno
118	D _{N5}		Ztraceno
119	D _{N6}	<i>sw-h3...-y</i>	Suchaja, z neo-assyrkých top. SZ hranice Babylonie
120	D _{N7}	<i>tw-n(?)</i>	Tunip? Tuttul město na stř. Eufratu
121	D _{N8}	<i>(...)d3-tj</i>	Ardata,Görg možné čtení:Bagdadu, nebo Hadadu v star.babyl.mezi Sipparam a Tigridem
122	D _{N9}	<i>(...)m-my</i>	nejspíš se jedná o Kumme známe z kassit. V sev. mezop.
123	D _{N10}	<i>(...)r3-k-n-t3</i>	opět Dúr-Kurigalzu?
124	D _{N11}	<i>b3-bj-r</i>	Babilu, Babylón
125	D _{N12}	<i>h3-bw-s3</i>	Chubuškija
126	E _{N1}	<i>k-f-tj-w</i>	Kréta
127	E _{N2}	<i>tj-n3-jj-w</i>	Danaoi? Rhodos?
128	E _{N1}	<i>(j)-m-n-j-š3</i>	Amnisos
129	E _{N2}	<i>b3-j-š3y</i>	Pisaia
130	E _{N3}	<i>k3-tw-n3-y</i>	Kydonia
131	E _{N4}	<i>mw-k-j-nw</i>	Mykény
132	E _{N5}	<i>dj-k3j-j3-s</i>	Théby
133	E _{N6}	<i>m-j-d3-n3-j</i>	Messéie
134	E _{N7}	<i>nw-pj-r.i-y</i>	Nauplion
135	E _{N8}	<i>k3-tj-i-r</i>	Kythera
136	E _{N9}	<i>w3-jw-r-jj-j</i>	Wilios? Pylos?
137	E _{N10}	<i>k3-jn.jw-š3</i>	Knossos
138	E _{N11}	<i>(j)-m-n-j-š3</i>	Amnisos
139	E _{N12}	<i>rj-k3-tj</i>	Lyktos
140	E _{N13}	<i>j-t3</i>	Sitia?

141	E _{N14}		Zničeno, snad Faistos
142	E _{N15}		Zničeno, snad Kydonie

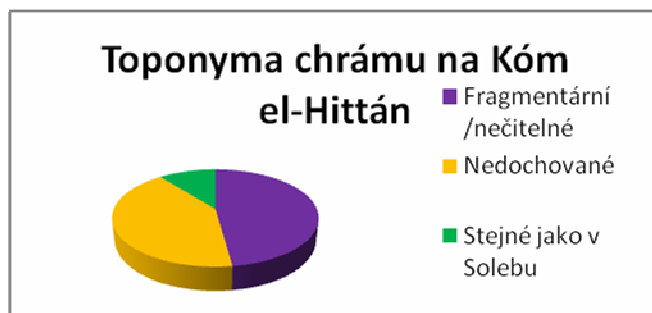
Tab. II Přehled toponym z chrámu v Solebu autorský překlad (dle překreseb SCHIFF GIORGINI 1998: Pl.215 – Pl. 255)

	Umístění	Toponymum	Překlad
1	N ₁	<i>sht3-jm3</i>	Mitanni
2	N ₁	<i>mntw t3-wr</i>	Asiaté
3	N ₁		
4	N ₁	?	
5	N ₁	<i>ned.</i>	
6	N ₁	<i>ned.</i>	
7	N ₁	<i>thnw</i>	Libye
8	N ₂	<i>ned.</i>	
9	N ₂	<i>ned.</i>	
10	N ₂	<i>šwh ?</i>	
11	N ₂	<i>3?n?</i>	
12	N ₂	<i>n?rj?</i>	
13	N ₂	<i>d^ctjr^w</i>	
14	N ₂	<i>ned.</i>	
15	N ₂	<i>ned.</i>	
16	N ₂	<i>ned.</i>	
17	N ₃	<i>mjk-tj</i>	Megiddo
18	N ₃		nedochováno
19	N ₃	<i>...d3...</i>	
20	N ₃		nedochováno
21	N ₃	<i>r3-h...</i>	
			Biká'
22	N ₃	<i>bk3t</i>	
23	N ₃	<i>j3m-m, j3m-j</i>	Chamát
24	N ₃	<i>j3-r3-tj, jrtwg</i>	Ardata?, Arduku
25	N ₄	<i>t3-š^csw s3m^ctj</i>	klan Kenites
26	N ₄	<i>t3-š^csw Jhw^c</i>	Jahve
27	N ₄	<i>t3-š^csw wrbr</i>	Wadi Hasa
28	N ₄	<i>b3tj-^c</i>	Bét Anat
29	N ₅	<i>ned.</i>	nedochováno
30	N ₅	<i>h-t</i>	Chatty
31	N ₅	<i>nhryn</i>	Naharína
32	N ₅	<i>sng^r</i>	Šanhar
33	N ₅	<i>kdš</i>	Kadeš
34	N ₅	<i>tnp</i>	Tunip
35	N ₅	<i>jkrt</i>	Ugarit?
36	N ₅	<i>k3</i>	Kréta
37	N ₆	<i>š3rh3wn</i>	Tell el-Fara
38	N ₆	<i>rph</i>	Rapihu, dn. Tell Rafah

39	N ₆	<i>k3nn?</i>	
40	N ₆	<i>rkt</i>	Rakata
41	N ₆	<i>ned.</i>	
42	N ₆	<i>t3-nw-pr-r3</i>	
43	N ₆	<i>bbr</i>	Babylón
44	N ₆	<i>ned.</i>	
45	N ₇	<i>ned.</i>	
46	N ₇	<i>ned.</i>	
47	N ₇	<i>sw-k3</i>	Soko, dn. Ras Šuweke
48	N ₇	<i>ned.</i>	
49	N ₇	<i>jskrn</i>	Aškelon, dn. Tell el Hadra
50	N ₇	<i>ned.</i>	
51	N ₈	<i>ned.</i>	
52	N ₈	<i>ned.</i>	
53	N ₈	<i>ned.</i>	
54	N ₈	<i>ned.</i>	
55	N ₉	<i>j-rr.p3-h3</i>	Arrapha
			snad v Biká'
56	N ₉	<i>tj-jj-t3, dj-jw</i>	
57	N ₉	<i>š3-sw</i>	země Jahu
58	N ₉	<i>pwnt</i>	Punt
59	N ₉	<i>p3-hnr</i>	
60	N ₉	<i>kdn</i>	Katwa
61	N ₉	<i>33r</i>	
62	N ₉	<i>ned.</i>	nedochováno
63	N ₉	<i>ned.</i>	nedochováno
64	N ₉	<i>tj-ms-k3</i>	Damašek
65	N ₁₀	<i>jpttn</i>	Abdadani
66	N ₁₀	<i>rwnry</i>	Lullu
67	N ₁₀	<i>jswr</i>	Aššur
68	N ₁₀	<i>k3rk3myš</i>	Karchemiš
69	N ₁₀	<i>mktš</i>	Migdol
70	N ₁₀	<i>d-w-r</i>	Týr
71	N ₁₀	<i>d'c'wkw</i>	Sidón
72	N ₁₀	<i>kpn</i>	Byblos
73	N ₁₁	<i>ned.</i>	
74	N ₁₁	<i>ned.</i>	
75	N ₁₁	<i>ned.</i>	
76	N ₁₁	<i>ned.</i>	
77	N ₁₁	<i>p3....</i>	
78	N ₁₁	<i>p3-ršwš?</i>	oblast Rešuš
79	N ₁₁	<i>t3-n3yw?</i>	Danaoi?
80	N ₁₁	<i>ned.</i>	
81	N ₁₂	<i>ned.</i>	
82	N ₁₂	<i>ned.</i>	
83	N ₁₂	<i>ned.</i>	
84	N ₁₂	<i>ned.</i>	

85	N ₁₂	<i>ned.</i>	
86	N ₁₂	<i>šw̄hy</i>	?
87	N ₁₂	<i>ned.</i>	
88	N ₁₂	<i>ned.</i>	
89	N ₁₂	<i>ned.</i>	
90	N ₁₂	<i>ned.</i>	

Tab. III Graf srovnání toponym

Chrám na Kóm el-Hittánu	Toponyma chrámu na Kóm el-Hittán
Fragmentární/nečitelné	76
Nedochované	66
Stejně jako v Solebu	17

Soleb	Toponyma z chrámu v Solebu
Fragmentální/nečitelné	47
Nedochované	43
Stejně jako na Kóm el-Hittán	17

